کتابیاتِ قواعدِ اُردو

مُرتبہ

ڈاکٹر ابوسلمان شاہجہانپوری

مقتدرہ قومی زبان © اسلام آباد

۱۹۸۵ء

کتابیاتِ قواعدِ اُردو

کتابیاتِ قواعدِ اُردو

مُرتبہ

ڈاکٹر ابو سلمان شاہجہانپوری

مقتدرہ قومی زبان ۞ اسلام آباد

۱۹۸۵ء

عرضِ ناشر

کسی زبان کی تفہیم، تحصیل اور اشاعت میں اس زبان کے قواعد کو بنیادی حیثیت حاصل ہوتی ہے۔ دستوری مباحث مطالعۂ زبان میں آسانی اور ترویج زبان میں وسعت پیدا کرتے ہیں۔ زیرِ نظر کتاب اسی نقطۂ نظر سے مرتب کی گئی ہے۔

اس کتاب کی تیاری میں مندرجہ ذیل ماخذ سے استفادہ کیا گیا ہے:

الف : کتب خانے۔

کتب خانۂ خاص انجمن ترقی اردو (پاکستان) کراچی۔
کتب خانہ عام انجمن ترقی اردو پاکستان، کراچی۔
کتب خانہ اردو لغت بورڈ، کراچی۔
پنجاب پبلک لائبریری، لاہور۔
پنجاب یونیورسٹی لائبریری، لاہور۔
دیال سنگھ ٹرسٹ لائبریری، لاہور۔
کتب خانہ ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور۔
کتب خانہ مجلس ترقی ادب لاہور۔
کتب خانہ ذاتی جناب مشفق خواجہ، کراچی۔
کتب خانۂ ذاتی ڈاکٹر معین الدین عقیل، کراچی۔
کتب خانۂ ذاتی جناب سید قدرت نقوی، کراچی۔
کتب خانۂ ذاتی جناب سعید احمد عثمانی، کراچی۔
کتب خانۂ ذاتی ڈاکٹر ابو سلمان شاہجہانپوری، کراچی۔

ب : کتب و مقالات و مضامین۔

اردو کے صیغے مصنف سونیا چرنیکووا۔

دکنی زبان کا آغاز و ارتقاء مصنف ڈاکٹر شری رام شرما -
قواعد اردو مشہور بہ رسالہ گل کرسٹ مرتبہ خلیل الرحمان داؤدی۔
ہندوستانی گرایمر بنجمن شلزے مرتبہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -
یورپ میں اردو مراکز انیسویں صدی میں ، مصنف ڈاکٹر سید سلطان محمود حسین -
صرف و نحو اور اصطلاح زبان کی کتابیں : ڈاکٹر محمد فیضان دانش (مقالہ برائے ایم - اے - غیر مطبوعہ) -
۱۸۵۷ء سے قبل کی اردو مطبوعات (مضمون) : خلیل الرحمان داؤدی - اردو نامہ ، لاہور ، اگست ۱۹۸۳ء -
۱۸۵۷ء سے قبل کی اردو مطبوعات (مضمون : خلیل الرحمان داؤدی - اردو نامہ ، لاہور ، ستمبر ۱۹۸۳ء -
اردو قواعد نویسی اور اہل یورپ (مضمون) : عطش درانی ، اردو نامہ لاہور جون ۱۹۸۳ء -
اردو کے یورپین ماہر لسانیات (مضمون) عطش درانی ، اردو نامہ لاہور ، اگست ۱۹۸۳ء -
اردو نثر اور یورپی اہل قلم (مضمون) عطش درانی ، اردو نامہ لاہور ، اکتوبر ۱۹۸۳ء -

"کتابیات قواعد اردو" میں مندرجہ ذیل علامات استعمال کی گئی ہیں :

ص : صفحات کے لیے -
س : سنہ اشاعت یا سال طباعت کے لیے -
م : مطبع یا مقام اشاعت کے لیے -
ن : ناشر کے لیے -

امید ہے یہ کتاب اہلِ علم اور بالخصوص اردو قواعد و لسانیات پر کام کرنے والے محققین کے لیے سود مند ہوگی -

فہرست

حصہ اول

حصہ دوم

صفحہ

حصہ سوم

اشاریہ

★ ★ ★

حصہ اول

(الف)

صرف

۱- ابو اللیث صدیقی ، ڈاکٹر : جامع القواعد (حصہ صرف) ، ص : ۵۶۰ س : ۱۹۷۱ء (بار اول) ، م : مکتبہ جدید پریس لاہور ، ن : مرکزی اردو بورڈ لاہور ، اس قواعد کا حصۂ نحو ڈاکٹر غلام مصطفیٰ خان صاحب نے تالیف فرمایا ہے -

۲- اسیر ، مولوی علی احمد خان : قواعد اردو ، ص ۸۰ ، س : ۱۹۱۹ء ، م : نظامی پریس بدایون ، بہ طرز جدید علم الصرف -

۳- صرف اردو کا ابتدائی رسالہ : ص ۵۴ ، س ۱۳۴۰ء (دسویں بار) ، م : کانشی رام اسٹیم پریس لاہور ، ن : انجمن حمایت اسلام لاہور -

۴- انصار اللہ ، محمد : اردو صرف ، ن : ایجوکیشنل بک ہاؤس علی گڑھ -

۵- بشیر الدین صدیقی ، قاضی محمد : مفتاح الصرف ، ص : ۵۲ ، م: شمس المطابع مشین پریس حیدر آباد (دکن) ، ن: محمد سلطان خان تاجر کتب حیدر آباد (دکن) -

۶- تمنا عمادی مجیبی پھلواروی : افعال مرکبہ ، ص : ۱۱۶ ، س: ۱۹۶۱ء (اشاعت اول)، م: انجمن پریس کراچی، ن: مکتبہ اسلوب کراچی -

۷- چرنیکووا سوینا : اردو کے صیغے ، ص ۱۸۴ ، س : (قبل از ۱۹۷۰ء) ، ن : دارالاشاعت ترقی ماسکو ، سال اشاعت درج نہیں - مصنف کا دستخطی نسخہ انجمن ترقی اردو کے کتب خانۂ خاص میں ہے اس پر ۲۰ اپریل ۱۹۷۰ء تاریخ درج ہے - نیز کتابیات میں ۱۹۶۵ء تک کی مطبوعات کے نام شامل ہیں -

۸۔ **شیدا مولوی امانت اللہ :** صرف اردو، ص: ۹۲، س: ۱۲۶۲ھ، م : کلکتہ ۔ اردو صرف میں منظوم رسالہ (صرف اردو) سے اس کے اتمام کی تاریخ نکلتی ہے - ۱۲۶۲ھ میں شائع ہوا ۔ آخر میں صفحہ ۸۶ سے ضمیمہ مرکبات کے بیان میں، نثر میں ہے ۔ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی نے گارساں دتاسی کے حوالے سے اس کا ذکر کیا ہے ۔

۹۔ **عبدالرزاق عبدالعزیز نقشبندی:** آمدن نامہ، ص: ۷۸، م: مطبع کریمی بمبئی، ہندی (اردو) فارسی، عربی، اور انگریزی زبان کا آمدن نامہ ۔ ناقص الطرفین ۔

۱۰۔ **علی محمد، مولوی :** مصدر فیوض کا خلاصہ، بطرز سوال وجواب (حصہ اول)، ص: ۶۴، س: ۱۸۸۷ء م: مفید عام پریس لاہور، ن : گلاب سنگھ تاجر کتب لاہور ۔

۱۱۔ **تصریف غوثیہ :** م : نظام المطابع حیدر آباد (دکن)، بہ استفادہ مملکت حیدر آباد دکن ۔

۱۲۔ **فتح محمد جالندھری :** مصباح القواعد (حصہ اول)، ص ۱۶۴، س ۱۹۴۵ء، م: ناظم برقی پریس رام پور، ن : اشاعت خانہ رام پور ۔

۱۳۔ **قواعد اردو** (پہلا حصہ) : باہتمام مجلس نصاب اردو، ص : ۱۱۲، س : ۱۳۵۲ ف (بار چہارم)، م : اعظم اسٹیم پریس حیدر آباد (دکن) ۔ س : ۱۳۵۶ ف (طبع ہفتم)، م : مطبع دستگیری حیدر آباد (دکن)، ن : سر رشتہ تعلیمات حیدر آباد دکن، جماعت چہارم کے لیے قواعد اردو (حصہ دوم)، ص: ۲۴۰، س: ۱۹۳۷ء، م: اعظم اسٹیم پریس حیدر آباد (دکن)، (علم صرف و نحو برائے طبقہ وسطانیہ) ۔

۱۴- **مظہر الدین** : مصدر فیض : رسالہ اردو اورنگ آباد اپریل ۱۹۲۸ء ، ص : ۱۹۳ ، بحوالہ گارساں دتاسی -

۱۵- **واصف حفیظ الرحمان** : اردو مصدر نامہ ، مولف نے چند سال قبل یہ کتاب تالیف کی تھی - ''ہماری زبان،، دہلی ، ۲۲ ستمبر ۱۹۸۴ء ، ص ۸ -

۱۶- **مصدر فیوض**: ص: ۱۱۶، س: ۱۸۶۷ء م: مطبع سرکاری لاہور، میجر فلر ڈائریکٹر پبلک انسٹرکشن ممالک پنجاب کے حسب الحکم طلباء مدارس پنجاب کے لیے تالیف و شائع ہوا اس کا ایک ایڈیشن ۱۸۶۹ء میں چھپا ، صفحات ۱۱۵ -

۱۷- **مفتاح الصرف** : ص: ۶۶، س: ۱۹۴۶ء (چھتیسواں ایڈیشن) ، م: مفید عام پریس لاہور ، ن: گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور -

۱۸- **خلاصہ مفتاح الصرف** : (بطور سوال و جواب) ، ص: ۲۴ ، م: روز بازار سٹیم پریس امرتسر -

(ب)

نحو

۱۹- **انصار اللہ** ، **محمد**: اردو نحو، ن : ایجوکیشنل بک ہاؤس علی گڑھ-

۲۰- **بشیر صدیقی** ، **مولوی محمد** : قواعد النحو ، ص : ۱۵۰ ، ن : قریشی بک ایجنسی لاہور -

۲۱- **ذاکر المدنی** ، **سید علی محمد** : نے کے قواعد ، ص : ۳۶ ، س: ۱۹۱۲ء م: مطبع شوکت الاسلام بنگلور -

۲۲- **زین العابدین صدیقی** ، **قاضی** : مفتاح النحو ، ص : ۳۵ ، س : ۱۳۴۲ھ (طبع سوم) ، م: مطبع مجتبائی میرٹھ -

۲۳- سعداللہ : نحو میر : ن : مکتبہ اسلامیہ نظام شاہی حیدر آباد (دکن) بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد دکن ۔

۲۴- سورج بل منشی : اردو آموز (حصہ دوم) ، ص : ۳۳ ، بہ حوالہ گارسان دتاسی قواعد اردو میں ایک رسالہ جو ناظم تعلیمات بہار کی ہدایت پر لکھا گیا ۔ بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی بر ہندوستانی گرامر ۔

۲۵- طباطبائی ، علی حیدر : تعریف النحو ، بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد (دکن) ۔

۲۶- غلام مصطفی، ڈاکٹر : جامع القواعد (حصہ نحو)، ص: ۲۲۸، س : ۱۹۷۳ء (بار اول) ، م : نیو حبیب پرنٹنگ پریس لاہور ، ن : مرکزی اردو بورڈ لاہور ، اس قواعد کا حصہ صرف ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی نے تالیف کیا ۔

۲۷- فتح محمد خان جالندھری مولوی : مصباح القواعد (حصہ دوم) اشاعت نمبر ۱ ، ص : ۱۰۴ ، م : انشا پرنٹنگ پریس لاہور ، ن: تاج بک ڈپو لاہور، علم نحو کے بیان میں ۔ برائے امتحان ہائی پرافیشنسی ان اردو یا ادیب عالم پنجاب یونیورسٹی لاہور۔
اشاعت نمبر ۲، ص: ۱۲۱، س: ۱۹۴۵ء ، م: ناظم برقی پریس رام پور ، ن : اشاعت خانہ رام پور ۔
اشاعت نمبر ۳ ، ص : ۱۲۸ ، ن : ادیب حیدر آبادی ۔

۲۸- فرجاد، محمد زین العابدین: مفتاح النحو، ص: ۳۶، م: مجتبائی پریس میرٹھ ، محمد فیضان دانش کا خیال ہے کہ یہ آئین اردو کا حصہ نحو ہے اس میں یہ اضافہ کیا جا سکتا ہے کہ اگر وہی ہے تو یہ اس کا خلاصہ ہے ، آئین اردو میں حصہ نحو بہت مفصل ہے ۔

۲۹- مظہر الدین : مظہر نحو ، رسالہ اردو اورنگ آباد اپریل ۱۹۳۸ء ، ص: ۱۹۳ ، بہ حوالہ گارساں دتاسی -

۳۰- معین الدین ایم : تلخیص النحو ، ص: ۴۰ ، س : ۱۹۴۸ء ، م: اتحاد پریس لاہور ، ن: مکتبہ معین الادب لاہور -

۳۱- چشتی مولوی نور احمد چشتی لاہوری : عجائبات چشتی ، ص: ۳۲ ، س: ۱۲۷۶ھ، ن: شیخ عبداللہ و فضل الدین پرنٹر، م: مطبع مصطفائی لاہور ، یہ کتاب لیفٹیننٹ جارج ڈبلیو - سی پلوڈن افسر گورہ رجمنٹ نمبر ۳ کی فرمائش پر تصنیف ہوئی - مصنف اس زمانے میں ڈبلیو - سی پلوڈن کو اردو پڑھاتے تھے - بحوالہ کتاب خانہ شخصی ڈاکٹر گوہر نوشاہی -

(ج)

صرف و نحو

(مجموعی)

۳۲- ابوالحامد : ہماری نئی قواعد اردو- ص: ۲۷۲، س: ۱۹۶۹ء ، م : ضیا برق پریس کراچی ، ن : قمر کتاب گھر کراچی -

۳۳- ابو اللیث صدیقی ڈاکٹر: اردو قواعد، س: ۱۹۵۸ء (طبع اول)، ن : ویسٹ پاک پبلشنگ کمپنی لاہور ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی بر ہندوستانی گرامر -

۳۴- ابو اللیث صدیقی ڈاکٹر (مرتب) : ہندوستانی گرامر (بنجمن شلزے) ص:۱۶۳ + ۱۱۸) س: ۱۹۷۷ء (پہلی بار)، م: زرین آرٹ پریس لاہور ، ن : مجلس ترقی ادب لاہور ، ترتیب ، ترجمہ و تعلیقات اور مقدمہ از ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی - کتاب کا اصل متن بھی شامل ہے -

الف : حصہ دوم

۳۵- **احمد ، میر** : قائدالقواعد حصہ اول ، م : مفید الاسلام پریس حیدر آباد (دکن) ، بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد (دکن)

۳۶- **احمد شریف ، میر** : مفید اردو ، ص : ۳۰ ، س : ۱۳۱۱ھ ، م : مطبع مفید الاسلام حیدر آباد (دکن) -

۳۷- **احمد علی** : قواعد صرف و نحو ، ص : ۲۲ ، س : ۱۸۴۵ء م : دہلی، بہ استفادہ معلومات خلیل الرحمان داؤدی اردو نامہ لاہور ، بابت ماہ ستمبر ۱۹۸۳ء بہ قول ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی اس کے صفحات کی تعداد ۴۳ ہے - یہ کتاب ورنیکولر ٹرانسلیشن سوسائٹی کے زیر اہتمام چھوٹی تقطیع پر شائع ہوئی تھی - مقدمہ بر ہندوستانی گرامر -

۳۸- **اخلاق** : اچھا خلاصہ ، ص: ۸۰ ، س : ۱۹۴۴ (پہلا ایڈیشن) م : دیال پریس دہلی ، ن : تعلیمی بک ڈپو دہلی ، اردو کالج دہلی کے طلبہ کے لیے مصباح القواعد مدخلہ نصاب ادیب پنجاب یونیورسٹی لاہور کا "اچھا خلاصہ" -

۳۹- باہتمام ادارۂ تصنیف و تالیف - اصلاح زبان اردو (اردو قواعد و انشا) ، ص : ۱۰۴ ، س : ۱۹۶۱ء ، م : نامی پریس لاہور ، ن : نیاز بک ڈپو لاہور -

۴۰ محمد احسن : ادارہ مصنفین پاکستان - زم زم پرائمری اردو قواعد و انشاء ، ص : ۱۴۴ م : نقوش پریس لاہور ، ن: اسلامی پبلشنگ کمپنی لاہور -

۴۱- ــــاردو اکیڈمی : پاک اردو قواعد ، ص : ۶۴ ، س : ۱۹۵۳ء م : مشہور پریس کراچی ، ن : اردو اکیڈمی سندھ کراچی ، ابتدائی جماعت کے طلبہ کے لیے -

۴۲- **اسماعیل میرٹھی محمد** : قواعد اردو کی پہلی کتاب ، م : شمس المطابع حیدر آباد (دکن) بہ استفادہ مملکت حیدر آباد (دکن)۔

۴۳- **اسماعیل میرٹھی محمد** : قواعد اردو کی دوسری کتاب ، م: اقبال اعظم دکن پریس حیدرآباد(دکن) اس کا ایک ایڈیشن نول کشور پریس لکھنو سے بھی شائع ہوا تھا ۔ بہ استفادہ مملکت حیدر آباد (دکن) ۔

اشاعت دیگر : ص ۸۸ ، س ۱۹۴۴ ، م : نول کشور پریس لکھنؤ ۔

۴۴- **اشرف علی گلشن آبادی ، سید عبدالفتاح** : کتاب صرف نحو ہندوستانی، مسمی اشرف القوانین ہندی ، ص: ۵۳ ، س:۱۲۹۳ء (بار چہارم) ، م : بمبئی ایجوکیشن سوسائٹی پریس بمبئی ، گورنمنٹ سنٹرل بک ڈپو بمبئی ۔

۴۵- **اطہر گرداری بلیاوی مولوی محمد شفیق** : گنجینۂ قواعد ، ص : ۲۵۳، م : مطبع مجیدی کان پور ، ن : حاجی محمد سعید اینڈ سنز تاجران کتب کلکتہ ۔

۴۶- **اعجاز جبل پوری، محمد عبدالحی**: اشرف القواعد، ص: ۱۲ ، س: ۱۹۱۲ء (طبع اول)، م : روز بازار اسٹیم پریس امرت سر۔

۴۷- **الطاف الحق ، ایم** : شعاع اردو گرائمر و انشا پردازی (حصہ دوم) ص : ۱۶۲ ، م : نقوش پریس لاہور ، ن: کشمیر کتاب گھر لاہور ۔

۴۸- **امام بخش** (گورداس پوری) : مفتاح الصرف کا **خلاصہ** بطور سوال و جواب ص : ۳۲ ، س : ۱۸۹۳ء م : مطبع دبیر ہند امرتسر ۔

۴۹- امام‌الدین ، مولوی : تقویم القواعد اردو ، ص : ۲۸۸ ،
س : ۱۹۵۱ ، ن : مکتبہ ادب ایجوکیشنل پبلشرز لاہور -

۵۰- اردو گرامر (حصہ چہارم) ص : ۱۵۲ ، م : الیکٹرک قومی پریس بنگلور ، ن : انجمن ترقی اردو ریاست میسور ، بنگلور - چوتھی سے چھٹی جماعت تک کے طلبہ کے لیے -

۵۱- انشاء ، انشاء اللہ خان : دریائے لطافت ، ص ۸+۲۴ (الف تا ث) ۳۹۷ ، س : ۱۹۳۵ء (طبع ثانی) ، م: مطبع انجمن ترقی اردو اورنگ آباد (دکن) ، ن : انجمن ترقی اردو اورنگ آباد (دکن) ، ابتدائی صفحات اور ان کے اندراجات کی تفصیل یہ ہے - فہرست مضامین ۱ تا ۸ ، مقدمہ مرتب (مولوی عبدالحق) الف ، دیباچہ مترجم (دتاتریہ کیفی) ض ، دیباچۂ مرتب (بر طبع ثانی) س تا ث، پہلی فصل — آغاز کتاب ۱ ، دنیائے لطافت (فارسی) کا اردو ترجمہ -

اشاعت دیگر : ص: ۴۴۴ ، س: ۱۹۱۶ء (باراول) الناظر پریس لکھنؤ ، ن : انجمن ترقیٔ اردو اورنگ آباد (دکن) ، مرتبہ مولوی عبدالحق -

اشاعت دیگر : ص: ۱۵۹ ، س: ۱۹۶۲ء (بار اول) ، ن: آفتاب اکیڈمی کراچی ، مرتبہ مولوی عبدالحق و مترجمہ عبدالرؤف عروج -

۵۲- آرزو ، سید انور حسین : نظام اردو، ص: ۱۱۰، س: ۱۹۷۹ء م: جے - کے آفسٹ پرنٹرس لکھنؤ، ن: اتر پردیش اردو اکادمی لکھنؤ ، حواشی و دیباچہ از مسعود حسن رضوی ادیب -

۵۳- آزاد ، محمد حسین : قواعد اردو ، م : لاہور باہتمام منشی گلاب سنگھ ، س : ۱۹۴۱ء ، جامع القواعد (فارسی) کے تعارف میں اس کتاب کا ذکر آیا ہے - نیز دیکھیے فہرست مصادر وماخذ محمد حسین آزاد ، جلد دوم از ڈاکٹر اسلم فرخی ،ص ۳۴۷ -

۵۴- آزاد انصاری ، عبدالغفور : ممتاز اردو گرائمر و کمپوزیشن ، ص: ۳۸۴، س. ۱۹۸۲ء ، م: سید سنز لاہور ، ن: الممتاز پبلی کیشنز لاہور ، انٹرمیڈیٹ کے طلبہ کے لیے ۔

۵۵- بالک رام : مختصر قواعد اردو ، ص : ۲۸ ، س : ۱۸۷۵ء ، م : آریا پریس امرتسر ، لوئر و مڈل اسکول کے طلبہ کے لیے ۔

۵۶- بحر لکھنوی شیخ امداد علی : بحرالبیان ، ص: ۳۲۷-۴۹۸ قواعد اور اردو مصادر کے بیان میں یہ رسالہ کتب خانہ رام پور میں تھا ۔ رشید حسن خان نے اس پر ایک تحقیقی مقدمہ لکھ کر اپنی کتاب ''زبان اور قواعد،، میں شامل کر لیا ہے ۔

۵۷- بہادر علی بیگ مرزا : قواعد اردو (حصہ اول) ، بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد (دکن) ۔

۵۸- پیارے لال : قواعد اردو ، ص: ۱۱۶، س: ۱۸۷۹ء م: سرکاری مطبع ۔

۵۹- تبارک حسن ، سید : خزینۃ القواعد ، ص: ۱۰۹ ، س: ۱۹۱۷ء (پہلا ایڈیشن) ، م : ہلالی پریس دہلی ۔

۶۰- تفضل حسین ، سید : قائد القواعد ، م: اختر دکن پریس ، حیدر آباد (دکن) ، بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد (دکن) ۔

۶۱- تیغ رام لالہ : مڈل اسکول اردو گرائمر ، ص : ۱۹۸ ، س: ۱۹۴۷ء ، ن : منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور ۔

۶۲- جان محمد چوہان : جدید اردو قواعد و انشا پردازی ، ص : ۳۷۹ ، س : ۱۹۵۰ء ، م : ایم کرم الہی پبلیشرز نامی پریس لکھنؤ ۔

۶۳- **جان محمد چوہان، مولوی و عبداللہ فاروقی، مولوی: برہان القواعد** (حصہ اول)، ص: ۶۴، س: ۱۹۳۴ء (حصہ اول)، ن : پنوار بک ڈپو ایجوکیشنل پبلیشرز لاہور۔

برہان القواعد : (حصہ دوم)، ص ۹۶، س ۱۹۳۵ء (بار اول)، ن : مذکورہ بالا۔

برہان القواعد : (حصہ سوم)، ص : ۱۶۰، س : ۱۹۳۷ء (بار اول)، ن: مذکورہ بالا۔

۶۴- **جلال لکھنوی، حکیم سید ضامن علی :** قواعد المنتخب، ص : ۳۲، س: ۱۳۱۴ء، م : مطبع قومی لکھنؤ، اس کا ایک ایڈیشن الناظر پریس لکھنؤ سے بھی شائع ہوا۔

اشاعت دیگر : ص: ۳۲، س: ۱۳۱۰ھ م: مطبع قومی لکھنؤ، ص : ۴۰، س : ۱۹۵۱ء، ن : الناظر بک ایجنسی لکھنؤ۔

۶۵- **جلال الدین :** ادیب القواعد، ص : ۱۶۶، م : مطبع انوار احمدی الہ آباد، ہائی اسکول کے طلبہ کے لیے ایک درسی قواعد کی درسی کتاب صرف اور نحو میں دو ابواب پر مشتمل۔ اس کا ایک ایڈیشن ادارۂ شرکت مصنفین کراچی نے بھی شائع کیا ہے۔

۶۶- **جلال الدین احمد جعفری زینبی، مولوی حافظ سید :** اساس اردو، ص: ۱۸-۲۲۹ (دوسری دفعہ)، م: مطبع انوار احمدی الہ آباد۔

ص: ۱۷۲، ن : سلطان بک ڈپو حیدر آباد (دکن)، بہ حوالہ مقالہ محمد فیضان۔

۶۷- **جلال الدین احمد جعفری سید :** تفہیم القواعد (حصہ اول)، ص : ۶۳، م : مطبع انوار احمدی الہ آباد، دیسی مدارس کی جماعت چہارم کے لیے۔

۶۸- **جلال الدین احمد جعفری، سید:** مصباح القواعد، ص: ۲۳۲، م : مطبع انوار احمدی الہ آباد۔

۶۹- **جوالا پرشاد :** مختصر البیان ، ص: ۲۸، س: ۱۲۸۳ھ، م: مطبع شعلہ طور کان پور۔

۷۰- **حبیب ضیاء**، ڈاکٹر : دکنی زبان کی قواعد ، ص : ۲۸۲ ، س : ۱۹۶۹ء ، م : باب الاسلام پریس کراچی ۔
دکنی قواعد : ص ۲۸۱ ، س ۱۹۶۷ء ، باب الاسلام پریس کراچی ۔

۷۱- **حیدر، شیخ:** بحرالفوائد ، ص: ۹۰ ، س: (طبع اول)، م: مطبع ظہیر دکن ، حیدر آباد (دکن) ۔

۷۲- **حیدر جلال الدین** : قواعد اردو (حصہ اول) ، ص : ۵۴ ، س : ۱۹۲۸ء ، **ن :** رام دیال اگر وال پبلیشرز الہ آباد ، ورناکیولر اور اینگلوورناکیولر اسکولوں کی تیسری اور چوتھی جماعت کے لیے ۔

۷۳- **حیرت ، قاضی عبدالرحمان : تہذیب** القواعد ، ص : ۱۹۲ ، س : ۱۹۱۸ء ، م: معارف پریس اعظم گڑھ۔

۷۴- **درگا پرشاد ، رائے :** زمان القواعد (حصہ اول) ، ص : ۱۶ ، س : ۱۸۸۳ء ، م نول کشور پریس لکھنؤ۔

۷۵- **دنی چند منشی :** معاون الطلبہ یعنی قواعد اردو کا خلاصہ بطور سوال وجواب، ص: ۸۰ ، س: ۱۸۸۸ء، م: مطبع مجتبائی لاہور ، **ن :** الٰہی بخش کتب فروش گجرات (پنجاب) ۔

۷۶- **رضوانی**، میر احمد شاہ و **چرنجی لال :** اردو گرامر موسوم بہ تعلیم القواعد ، ص: ۱۰۰ ، س: ۱۹۲۱ء ، م: مفید عام پریس لاہور ، **ن :** گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور۔

۷۷- اگھو ناتھ سہائے و رلیا رام کے ایل : اردو کی پہلی منزل ، ص : ۷۲ ، ن : ملک نور الٰہی بک سیلر و پبلشر لاہور -

۷۸- رمزی، سید اشفاق حسین : عملی قواعد و انشا ، ص : ۲۵۶ ، س: ۱۹۶۵ء ، م: انصاف پریس لاہور، ن: اسٹوڈنٹس اون بک ڈپو لاہور -

۷۹- رئیس ، نواب محمد عمر علی خان : لسان الشرق معروف بہ قواعد اردو ، س: ۱۲۹۸ھ (تاریخ خاتمہ ودیباچہ) ، م : مطبع محب ہند میرٹھ -

۸۰- رئیس عبدالرحمان : قواعد اردو ، بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد (دکن) -

۸۱- سانون رام لالہ : قواعد اردو بطور سوال و جواب مع مفتاح الترکیب اردو ، ص: ۸۰، س : ۱۹۰۳ء ، م : مطبع مفید عام لاہور ، ن : گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور -

۸۲- باہتمام سرشتۂ تعلیم پنجاب ، صرف و نحو اردو کا ابتدائی رسالہ ، ص : ۹۷ ، س: ۱۸۹۳ء (پہلی دفعہ) ۱۸۹۵ء (چوتھی دفعہ) ۱۸۹۹ء (ساتویں دفعہ) ، م : مفید عام پریس لاہور ، ن : گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور -

اشاعت دیگر : ص: ۹۷ ، س: ۱۹۰۴ء (دسویں بار)، م: مطبع مفید عام لاہور ، ن : سر رشتہ تعلیم پنجاب ٹیکسٹ بک کمیٹی پنجاب -

اشاعت دیگر: ص: ۱۱۰ ، س: (پچاسواں ایڈیشن)، م: مذکورہ بالا ، ن : مذکورہ بالا -

۸۳- س: ۱۹۵۴ء ، م: تعلیمی پریس لاہور ، ن: مکتبہ تنویرالادب ملتان -

۸۴- سلام، ایم - اے : پریکٹیکل اردو گرامر اینڈ کمپوزیشن (حصہ اول)، ص: ۶۴، م: ایجوکیشنل پریس کراچی، ن: انوار بک ڈپو کراچی ، چوتھی اور پانچویں جماعت کے لیے -

۸۵- سیاح ، خورسند بہادر و گوپال سنگھ گیانی : آئین اردو ، ص: ۳۱۶، س: ۱۹۳۵ء (بار اول)، ن: بھارتی بھون بک سیلر لاہور -

ص: ۴۹۵ ، س: ۱۹۳۶ء(بار دوم) ، م: حجازی پریس لاہور ، ن : مذکورہ بالا ، اولاد حسین شادان بلگرامی نے اس پر نظرثانی کی -

۸۶- سیال ، پروفیسر محمد حیات خان : دستور اردو (حصہ اول) ، ص: ۱۵۲ + ۱۶، س: ۱۹۶۸ء (پہلاایڈیشن) ، م: بدر پرنٹنگ پریس لائلپور، ن: مجید بک ڈپو لائلپور ، چھٹی جماعت کیلیے اس قواعد کا دوسرا اور تیسرا حصہ بھی ہے جو ساتویں اور آٹھویں جماعت کے طلبہ کیلیے ہے -

۸۷- سیال پروفیسر محمد حیات خان : معیاری اردو گرامر اینڈ کمپوزیشن ، ص: ۵۶۸ ، س : ۱۹۶۴ء ، ن: نذر سنز لاہور -

۸۸- سیل، رورنڈ ایڈورڈ : جامع القوانین ، ص: ۱۵۲، س : ۱۸۸۴ء (بار چہارم) ۱۹۰۱ء (ساتویں بار) ، م : مطبع نظام المطابع مدراس ، برائے استعمال طالبان اردو و افادہ تلامیذ یونیورسٹی -

۸۹- شاہین، میاں ضیاء الحق : شاہین اردو گرائمر وانشاء پردازی ، ص : ۶۴ ، م : ثنائی پریس سرگودھا ، ن : مشتاق بک ڈپو جھنگ -

۹۰- شجاعت علی نقوی (سید قدرت نقوی) : نسیم اردو گرائمر ، ص: ۱۶۶، م : عزیز پرنٹنگ پریس ملتان ، ن : نسیم اینڈ سنز ملتان -

۹۱- **شریف، شاہ محمد صادق الحسینی** : شرف اردو ، ص: ۱۴۰ ، س : ۱۲۹۲ھ م : مطبع شرفیہ طلسم حیرت مدراس -

۹۲- **شریف، عباس علی** : قواعد ضروریہ ، ص: ۱۲ ، م: مطبع مفید الاسلام حیدر آباد (دکن) -

۹۳- **شفیقی عہدی پوری** : اردو قواعد و انشاء ، ص : ۱۱۲ ، س: ۱۹۷۲ء (بارھویں اشاعت) ، م: انجمن حمایت اسلام پریس لاہور ، ن : انجمن حمایت اسلام لاہور ، چھٹی جماعت کیلیے -

۹۴- **شفیقی عہدی پوری** : اردو قواعد و انشاء ، ص : ۱۴۴ ، س: ۱۹۷۲ء (بار ہشتم) ، م: انجمن حمایت اسلام پریس لاہور ، ن : انجمن حمایت اسلام لاہور ، ساتویں جماعت کے لیے -

۹۵- **شفیقی عہدی پوری** : اردو قواعد و انشاء ، ص : ۱۹۲ ، س: ۱۹۷۲ء (بار پنجم)، م : انجمن حمایت اسلام پریس لاہور ، ن : انجمن حمایت اسلام لاہور ، آٹھویں جماعت کے لیے -

۹۶- **شوق بجنوری ، پروفیسر محمد عاصم** ، تین زبانوں کی ایک گرائمر، ص : ۵۲ ، س ۱۹۴۹ء ، م : آزاد پاکستان پرنٹنگ پریس کراچی - انگریزی ، اردو ، فارسی کی قواعد کا تقابلی مطالعہ -

۹۷- **شوکت سبزواری** : اردو قواعد ، ص : ۱۰۴ ، س : ۱۹۸۲ء ، م : حقی آفسٹ پریس کراچی ، ن : مکتبہ اسلوب کراچی ، حواشی از سید قدرت نقوی -

۹۸- **شیو پرشاد، راجہ**: اردو صرف ونحو ، ص : ۴ + ۸ + ۱۵۶ + ۴ س: ۱۸۷۵ء (اشاعت اول) ، م : منشی نول کشور کانپور ، انگریزی میں پیش لفظ (۴ صفحے) اور فہرست مضامین

(۶ صفحے) التماس مصنف (ایک صفحہ) اور کتاب کے آخر میں غلط نامہ (۴ صفحے) اضافی صفحات ہیں ۔

اشاعت دیگر: ص: ۱۲۰، س: ۱۸۷۷ء (بار اول)، م: سرکاری چھاپہ خانہ الہ آباد ، انگریزی کی تعلیم کے لیے ۔ اس میں اردو کے ساتھ سنسکرت قواعد کا تعارف بھی کرایا گیا ہے ۔

۹۹۔ **شیو پرشاد:** رسالہ صرف ونحو اردو ، ص: ۳۱ ، س: ۱۸۸۱ء م : نول کشور پریس لکھنو۔

۱۰۰۔ **صدیق خان ڈاکٹر محمد و عصمت اللہ خان :** اردو قواعد و انشاء ، ص : ۲۸۰ ، س : ۱۹۷۱ء ، م : نفیس پرنٹنگ پریس لائلپور ، ن : کتاب مرکز لائلپور ، ایف ۔ اے کے طلبہ و طالبات کے لیے جدید نظرثانی شدہ ایڈیشن ۔

۱۰۱۔ **صفدر امام ، پروفیسر سید :** تنزیہہ القواعد ، ص ۳۸۰ ، س ۱۹۶۴ء ، م نامی پریس لاہور، ن: ظفر بک ڈپو شیخوپورہ انٹرمیڈیٹ کے طلبہ کے لیے ۔

۱۰۲۔ **صہبائی ، امام بخش :** رسالہ قواعد حرف و نحو اردو ، (اے گرائمر آف اردو لنگویج ان اردو)، ص: ۲۹۸ ، س: ۱۸۴۵ء ، م : دہلی ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی بر ہندوستانی گرائمر ۔

اشاعت دیگر : صہبائی امام بخش ، رسالہ قواعد صرف و نحو اردو ، ص : ۲۳۹ ، م : نول کشور پریس لکھنؤ ۔

۱۰۳۔ **ضامن کنتوری، سید محمد ضامن :** قواعد کنتوری (حصہ اول) ، ص: ۲۱۶، س : ۱۳۵۶ھ ، م : چشتی قادری پریس حیدر آباد (دکن) ، ن : کتب خانہ معینیہ حیدر آباد (دکن) ۔

۱۰۴۔ **ضیاء الدین خواجہ:** فوائد ضیائیہ ، ص : ۳۵، س : ۱۸۷۸ء، م : مطبع محمدی لاہور ، برائے تسہیل و افادۂ مبتدیان ۔

۱۰۵- ضیائی ، محمد صادق : ساگر جدید اردو گرائمر (مع انشا پردازی)، ص : ۱۷۶ ، س: ۱۹۶۲ء، م : نامی پریس لاہور ، ن : ساگر پبلیشنگ کمپنی لاہور ، جماعت ششم تا ہشتم کے طلبہ کے لیے -

۱۰۶- طاہر شادانی: سفینۂ اردو (حصہ دوم) ، ص: ۲۲۴ ، م : رشید آرٹ پریس لاہور ، ن : پاکستان بک ڈپو لاہور ، ساتویں جماعت کے لیے - اس قواعد کا حصہ اول اور سوم بھی ہے جو چھٹی اور آٹھویں جماعت کے طلبہ کے لیے ہے -

۱۰۷- ظہیر الدین احمد خان : رسالہ عمادیہ ، ص: ۲۰ ، م : مطبع شمسی حیدر آباد (دکن) - رسالہ قواعد زبان اردو در صرف و نحو -

۱۰۸- عبدالحق بی - اے ، ڈاکٹر مولوی : اردو صرف و نحو ، ص : ۱۴۸ ، س: ۱۹۳۴ء، م : جامعہ برقی پریس دہلی -
اشاعت دیگر: س: ۱۹۴۰ء ، م: لطیفی پریس دہلی ، ن: انجمن ترقی اردو اورنگ آباد (دکن) - میٹریکولیشن کی جماعتوں کے لیے -
اشاعت دیگر : ص : ۱۳۴ ، س : ۱۹۵۷ء ، م : سرفراز قومی پریس لکھنؤ، ن : انجمن ترقی اردو (ہند) علی گڑھ -
اشاعت دیگر : ص: ۱۷۶ ، س : ۱۹۶۹ء ، م : باب الاسلام پریس کراچی ، ن: اردو اکیڈمی سندھ کراچی ، -

۱۰۹- عبدالحق ڈاکٹر مولوی : اردو قواعد ، ص: ۳۸۱ ، ن : تاج پبلیشرز دہلی -
اشاعت دیگر : قواعد اردو، ص: ۲۷۲، س: ۱۹۱۴ء (اشاعت اول) ، م : الناظر پریس لکھنؤ ، ن: انجمن ترقی اردو اورنگ آباد (دکن) ، قواعد اردو کی اہم اشاعتیں یہ ہیں ، ص ۳۰۱ ،

س : ۱۹۲۶ء (دوسری اشاعت) ۔

ص: ۳۲۴ ، س: ۱۹۳۶ء ، م : انجمن اردو پریس اورنگ آباد (دکن) ۔

ص: ۲۶۲ ، س: ۱۹۵۱ء ، م : کایم پریس کراچی ، ن : انجمن ترقی اردو (پاکستان) کراچی ۔

ص : ۳۸۲ ، س: ۱۹۵۸ء ، م : آفتاب عالم پریس لاہور ، ن : لاہور اکیڈمی لاہور۔ قواعد اردو کے تیسرے ایڈیشن پر مصنف نے نظرثانی کی تھی ۔ اس کے بعد ۱۹۵۸ء کے ایڈیشن پر پھر نظرثانی کی تھی ۔

۱۱۰۔ **عبدالسلام لکھنوی ، مولوی** : تکمیل اردو ، ص : ۵۸ ، م : ساگر، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابواللیث صدیقی ۔

۱۱۱۔ **عبداللہ ، مولوی محمد** : پاک اردو گرائمر مع انشأ پردازی ، ص: ۲۲۴ ، م: نقوش پریس لاہور، ن: ایم فرمان علی اینڈ سنز لاہور ، جماعت پنجم و ششم کے طلبہ کے لیے ۔

۱۱۲۔ **عبداللہ، مولوی محمد**: دستور اردو، ص: ۲۰۸، س: ۱۹۴۴ ، ن : ایم فرمان علی بک سیلرز لاہور ۔

۱۱۳۔ **عبداللہ فاروقی ، مولوی** : دیکھیے جان محمد چوہان و عبداللہ فاروقی ۔

۱۱۴۔ **عبداللہ قریشی ، مولوی** : اردو گرائمر جدید (حصہ دوم) ، ص: ۱۸۰ ، م : مظفر پرنٹرز لاہور ، ن : شیخ برکت علی اینڈ سنز لاہور ، لوئر مڈل کلاسز کے طلبہ کے لیے ۔

۱۱۵۔ **عتیق زبیری، میر عبدالحق** : خلاصۃ القواعد اردو (منظوم) ، ص: ۸۰ ، (اشاعت اول) ، م : نو بہار الیکٹرک پریس ملتان ، مڈل اور اعلی جماعتوں کے لیے ۔

۱۱۶- عرشی ، محمد حسن خان : معراج القواعد ، ص : ۱۹۹ ، م : یونائیٹڈ انڈیا پریس لکھنؤ ، ن: انوار بک ڈپو لکھنؤ -

۱۱۷- عشرت لکھنوی ، خواجہ محمد عبدالرؤف : اصول اردو ، ص: ۴۰ ، س: ۱۹۲۰ء (بار اول) ، م : مطبع منشی نول کشور لکھنؤ ، مصنف کے قلم سے تین صفحے کا مختصر دیباچہ شامل ہے - اشاعت دیگر ص: ۴۰ ، س: ۱۹۳۶ء ، م : مطبع نامی لکھنؤ -

۱۱۸- عشرت لکھنوی، خواجہ محمد عبدالرؤف: قواعد میر، ص: ۴۸، س : ۱۹۱۹ ، م : نول کشور پریس لکھنؤ ، ن : اردو بک ایجنسی لکھنؤ -

۱۱۹- عصمت جاوید : نئی اردو قواعد ، ص: ۴۳۲ ، س : ۱۹۸۱ء (پہلی اشاعت) م : اے - جے - آفسٹ پرنٹرز ، نئی دہلی ، ن : ترقی اردو بیورو نئی دہلی ، صوتیات ، صرف نحو مشتقات و مرکبات کے موضوعات و مسائل پر توضیحی قواعد جو لسانیات کی روشنی میں لکھی گئی آخر میں لسانیات و قواعد کی اردو انگریزی اور انگریزی اردو اصطلاحات بھی شامل ہیں -

۱۲۰- عظمت شاہ صدیقی ، میر : قواعد اردو منظوم ، ص : ۲۰ ، س : ۱۹۱۶ء ، م : مفید عام پریس لاہور -

۱۲۱- علی رضا شیرازی مرزا : مخزن القواعد، ص: ۱۳۸، س: ۱۹۴۰ء (چوتھی بار) ، م : مطبع مکتبہ ابراہیمیہ حیدر آباد (دکن) ، جماعت ہشتم اور اسکول فائنل کی جماعتوں کے لیے -

۱۲۲- غلام علی : خلاصہ جامع القواعد ، ص: ۱۲۲ ، س : ۱۸۸۶ء م : امرتسر ۔

۱۲۳- **غلام فرید اعوان : جاوید اردو گرائمر و انشاء پردازی ،** ص : ۴۸ ، ثنائی پریس، سرگودھا - **ن :** ایم صادق کتاب گھر سرگودھا -

۱۲۴- **فتح الدین چوہدری :** مراۃ القواعد ، ص: ۲۰۸ ، س: ۱۹۳۰ء ن: ملک نور الہی رحمت الہی پبلشرز لاہور -

۱۲۵- **فتح محمد خان جالندھری، مولوی:** افضل القواعد، ص: ۲۱۶ + ۲ ، س : ۱۹۱۷ء ، **ن :** عطر چند کپور چند اینڈ سنز لاہور مصباح القواعد کا خلاصہ مڈل جماعت کے طلبہ کے لیے ، اشاعت دیگر ص : ۲۱۷ ، س : ۱۹۳۵ ، **ن :** مذکورہ بالا -

۱۲۶- **فتح محمد جالندھری ، مولوی :** مبادی القواعد ، ص : ۹۰ ، س: ۱۹۱۵ (تیسری بار) ۱۹۱۶ء (چوتھی بار)، م: نول کشور پریس لاہور ، **ن:** عطر چند کپور چند اینڈ سنز تاجران کتب لاہور ، اپر پرائمری کی جماعتوں کے لیے اشاعت دیگر ، ص : ۱۱۸ ، س : ۱۹۱۷ء (پانچویں بار) ، م : مفید عام پریس لاہور ، ن : گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور -

۱۲۷- **فتح محمد جالندھری :** مصباح القواعد یعنی صرف و نحو اردو کے قواعد، ص: ۲۹۰ ، س: ۱۹۰۴ء م: مطبع دفاہ عام لاہور - اشاعت دیگر ص: ۳۰۲ ، س: ۱۹۱۶ء ، م: مطبع انسٹی ٹیوٹ علی گڑھ -

اشاعت دیگر ص : ۲۸۶، س: ۱۹۲۸ء، م : مسلم یونیورسٹی پریس علی گڑھ -

اشاعت دیگر : مصباح القواعد ص : ۳۰۴ ، س : ۱۳۳۵ھ (طبع سوم) -

اشاعت دیگر س: ۱۹۳۴ء، م: شمس المطابع حیدر آباد (دکن) بہ استفادہ مملکت حیدر آباد (دکن) -

۱۲۸- **فتح محمد خان** : منہاج القواعد ، ص : ۱۴۲ ، س : ۱۹۰۹ء
ابتدائی دس صفحات میں مصنف کا پیش لفظ اور متعدد مشاہیر اہل علم کی آراء ہیں ۔

اشاعت دیگر ص : ۱۶۸ ، س: ۱۹۱۳ء (بار دوم) ، م : یونین اسٹیم پریس لاہور ، انٹرینس کے نصاب تعلیم کے مطابق ۔

اشاعت دیگر : ص : ۲۲۰ س : ۱۹۱۹ء ۱۹۲۸ء ۱۹۳۸ء
م : کپور آرٹ پرنٹنگ ورکس لاہور ، ن : عطر چند کپورچند اینڈ سنز تاجران کتب لاہور ، اس قواعد کا ایک ایڈیشن احمدیہ پریس حیدر آباد (دکن) سے نیز ایک ایڈیشن اعظم اسٹیم پریس حیدر آباد (دکن) سے بھی شائع ہوا تھا ۔

۱۲۹- **فدا، پنڈت ولستہ پرشاد و لچھمن پرشاد** : بچوں کی اردو گرائمر(حصہ اول) ص: ۴۸، س: ۱۹۲۲ء (بار اول) م: مطبع کریمی لاہور ۔

۱۳۰- بچوں کی اردو گرائمر (حصہ دوم) ص : ۶۵ ، س : ۱۹۲۲ء (بار اول) م: مطبع کریمی لاہور ۔

۱۳۱- **فرجاد کوتانوی، محمد زین العابدین** : آئین اردو ، ص: ۳۱۶ ، س: ۱۹۲۶ء (اول بار) ، م : نامی پریس میرٹھ ، ن: نامی بک ڈپو ، میرٹھ ۔

۱۳۲- **فضل حسین** : تسہیل التعلیم ، ص: ۱۸۸ ، س: (۱۳۰۱ھ پہلی بار) ، م : مطبع ہزار داستان حیدر آباد (دکن) اردو و فارسی کی صرف و نحو اور مصادر بسیط و مرکب و لغات عربی و فارسی ۔

۱۳۳- **فضل حسین ، مولوی** : رسالہ صرف و نحو فارسی و اردو ، ص : ۸۸ ، م : مطبع فخر نظامی حیدر آباد (دکن) ۔

۱۳۴- فیروز، فیروز الدین: پاپولر تاج القواعد ص: ۱۴۴، م: استقلال پریس لاہور ، ن : پاپولر پبلیشرز لاہور جماعت ششم کے لیے -

۱۳۵- فیروز، فیروز الدین: پاپولرتاج القواعد ، ص:۱۲۸، م: استقلال پریس لاہور ، ن: پاپولر پبلیشرز لاہور جماعت ہشتم کے لیے-

۱۳۶- فیروز ڈسکوی (مولوی فیروز الدین ڈسکوی) : اردو قواعد فیروزی (ہر دو حصہ) ص: ۲۸۸ ، س : ۱۸۹۲ء ، م : پنجاب پریس سیال کوٹ -

۱۳۷- قدرت نقوی، سید : اساس اردو ص: ۱۵۲ ، س : ۱۹۵۷ء (پہلا ایڈیشن) ، م : سید الیکٹرک پریس ملتان ، ن : مکتبہ راہ نو ملتان -

۱۳۸- قدرت نقوی، سید : کراؤن قواعد وانشا (حصہ اول) ص: ۱۶۴، س: ۱۹۶۶ ، م : ورلڈ لائٹ پریس لاہور ، ن: سید سنز پبلشرز لاہور - چھٹی جماعت کے طلبہ کے لیے -

۱۳۹- قدرت نقوی، سید : کراؤن اردو قواعد و انشا (حصہ دوم) ص : ۱۶۴ ، س : ۱۹۶۶ء ، م : ورلڈ لائٹ پریس لاہور ، ن : سید سنز پبلیشرز لاہور ، ساتویں جماعت کے لیے -

۱۴۰- قدرت نقوی، سید : کراؤن اردو قواعد و انشا (حصہ سوم) ص: ۲۰۸، س: ۱۹۶۶ء، م: ورلڈلائٹ پریس لاہور ، ن : سید سنز پبلشرز لاہور - آٹھویں جماعت کے طلبہ کے لیے -

۱۴۱- کابلی سنگھ : قواعد اردو ، ص : ۱۹۱ ۱۸۰۰ م : راولپنڈی -

۱۴۲- کریم الدین : تسہیل القواعد ، ص : ۳۱ ، س — (پہلا ایڈیشن) ، ن : بابو نوین چندر چٹرجی لاہور -
ص: ۲۵، س: ۱۸۶۵ء، (دوسرا ایڈیشن)، ن: مذکورہ بالا ،

بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی ۔
اشاعت دیگر : ص: ۱۹۲۴ ، س: ۱۸۷۰ء ، م: مطبع سرکاری لاہور ، کپتان ہانرائڈ ، ڈائریکٹر پبلک انسٹرکشن ممالک پنجاب کے حکم سے تالیف و شائع کی گئی ۔

۱۴۳- کریم الدین : قواعد المبتدی ، ص : ۱۲۰ ، س : ۱۸۵۸ء ، م : آگرہ ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی ۔
اشاعت دیگر : ص: ۱۰۸ ، س: ۱۸۶۱ء ، م : کوہ نور پریس لاہور ، کپتان فلر ڈائریکٹر آف پبلک انسٹرکشن پنجاب کے حکم سے تالیف و طبع کیا گیا ۔ نیز دیکھیے گل کرسٹ و کریم الدین ۔

۱۴۴- کمال الدین، مولوی خلیفہ : اردو گرائمر (حصہ اول و دوم)، ص: ۵۱، س: ۱۹۱۴ء، م: وزیر ہند پریس امرتسر ، ن: شیخ اللہ بخش الہی بخش تاجران کتب لودھیانہ ۔

۱۴۵- کنہیا لال منشی : مفید القواعد ، ص : ۸۲ ، س : ۱۸۹۳ء (پہلی دفعہ) ، م : مفید عام پریس لاہور ۔

۱۴۶- کوشل ، پروفیسر رام سروپ ۔ اردو گرائمر (پہلا حصہ) ، ص: ۷۹، س: ۱۹۲۹ء ، م: مرکنٹائل پریس لاہور، ن: دیوان چند اینڈ سنز لاہور ۔

۱۴۷- کوشل، پروفیسر رام سروپ ۔ اردو گرائمر (دوسرا حصہ) ، ص: ۸۳، س: ۱۹۲۹ء ، م: مرکنٹائل پریس لاہور، ن دیوان چند اینڈ سنز لاہور ۔

۱۴۸- کوشل، پروفیسر رام سروپ : اردو گرائمر (تیسرا حصہ) ، ص: ۲۴۸ ، س : ۱۹۲۹ء ، م : مرکنٹائل پریس لاہور ، ن : دیوان چند اینڈ سنز لاہور ۔ اس کتاب کے تینوں حصوں کو سٹوڈنٹس اون ایجنسی لاہور نے ورنیکلر کی چوتھی جماعت کے طلبہ کے لیے یک جا شائع کیا ۔ سن ندارد

۱۴۹- گل کرسٹ : صرف و نحو (ریختہ ہندی) ، ص : ۱۱۴ ، س ۱۲۶۳ھ ، م : مطبع اخوان الصفا حیدر آباد (دکن) ، گل کرسٹ کا رسالہ جس کے ابتدائی الفاظ یہ ہیں : (یہ رسالہ زبان ریختہ ہندی کی صرف و نحو پر مشتمل ہے دو مقالے پر صفحہ ۱۰۰ پر ختم ہو جاتا ہے - اس کے بعد حراست اللہ نے اردو کے ساعی مذکر و مونث کی بحث شامل کر دی ہے - سر ورق اس رسالے کا غائب ہے -

اشاعت دیگر : م : تاج پریس حیدر آباد (دکن) ، بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد (دکن) -

اشاعت دیگر : بنام قاعدۂ ہندی ریختہ عرف رسالہ گل کرسٹ ، ص : ۲۰۰ ، س : ۱۹۷۳ء ، م : لیتھو کلر پرنٹرز علی گڑھ ، ن : ادارہ المخدوم نند پور ضلع کٹرہہ (ہند) ، تصحیح و حواشی از ڈاکٹر محمد انصار اللہ استاد شعبہ اردو مسلم یونیورسٹی علی گڑھ -

اشاعت دیگر : بنام قواعد زبان اردو مشہوبہ رسالہ گل کرسٹ مضمن قوانین صرف ونحو ہندی ، ص: ۱۸۱ ، س: ۱۸۲۰ء ، م : ہندوستانی پریس کلکتہ ، ن : کلکتہ اسکول بک سوسائٹی ، کلکتہ -

اشاعت دیگر : ص : ۷۷ ، س: ۱۸۶۴ء ، ن: مذکورہ بالا ، اس کے ۱۸۳۱ء ، ۱۸۴۶ء کے کلکتہ ایڈیشنوں کے اور ۱۸۴۵ء کے آگرہ ایڈیشن کے حوالے بھی ملتے ہیں - عطش درانی کی تحقیق کے مطابق ۱۸۲۰ء کا ایڈیشن میر بہادر علی حسینی کا مرتبہ تھا - بعد کے ایڈیشن اس کے مطابق ہیں -

اشاعت دیگر : ص : ۷۵ ، س : ۱۲۷۹ھ ، م مطبع قادری مدراس -

اشاعت دیگر : ص: ۴۴ ، س ۱۲۹۰ھ، م: مطبع نظام المطابع مدراس، ن : کارخانہ محمد نظام الدین تاجر کتب مدراس ۔

اشاعت دیگر : ص: ۳۴+۵۶ ، س: ۱۹۶۲ء ، م : زرین آرٹ پریس لاہور ، ن : مجلس ترقی ادب لاہور ۔ خلیل الرحمان داؤدی کا مرتبہ رسالہ گل کرسٹ کا کتہ ۔ کے ۱۸۲۰ء کے ایڈیشن کے مطابق مرتب کر کے ایک طویل مقدمہ کے ساتھ ۔ جدید پہلا ایڈیشن ۔

۱۵۰- **گل کرسٹ و کریم الدین :** قواعد المبتدی ، ص : ۱۴۲ ، س ۱۸۵۷ء ، م : مطبع کوہ نور لاہور ۔

۱۵۱- **گوجر مل جالندھری :** وکیل القواعد، ص : ۱۶۹ ، س : ۱۸۹۰ء ، م : اسلامیہ لاہور ، صرف و نحو کے منظوم قواعد ۔

۱۵۲- **لچھمن داس :** اردو گرائمر جدید ، ص: ۷۲ ، س: ۱۹۱۳ء ، (بار اول) ، م : آریہ اسٹیم پریس لاہور ، ن : ڈی ۔ جے اینڈ کمپنی کتب فروشاں سیالکوٹ ۔

۱۵۳- **لچھمن داس :** نئی اردو گرائمر یا صرف و نحو اردو ، ص : ۱۱۲ ، س : ۱۹۱۷ء (آٹھویں بار) ، حصہ اول برائے جماعت چہارم ، حصہ دوم برائے جماعت پنجم ۔

۱۵۴- **لطیف پیر ایس ۔ ایم :** درس اردو ، ص : ۱۵۸ ، م : مظفر پرنٹرز لاہور، ن: شیخ برکت علی اینڈ سنز لاہور ۔

۱۵۵- **مصنف نامعلوم :** اشارات قواعد اردو ، ن: مجلس نصاب تعلیم ، س : ۱۹۳۸ء ، بہ استفادہ مملکت حیدر آباد (دکن) ۔
ایضاً اشاعت دیگر : ص : ۲۵۶ ، س : ۱۳۵۶ھ ، ۱۹۴۷ء ، (طبع ہشتم)، م : انتظامی پریس حیدر آباد (دکن)، ن: سررشتہ تعلیمات حیدر آباد (دکن) ۔

یضاً اشاعت دیگر : قواعد اردو (تیسرا حصہ)، ص : ۱۴۰ ،
س: ۱۹۴۱ء (بار سوم) ، م اعظم اسٹیم پریس حیدر آباد
(دکن) ، ن: سید عبدالقادر اینڈ سنز پبلیشرز حیدر آباد دکن ،
طبقۂ وسطانیہ کی آٹھویں جماعت کے لیے ۔

ایضاً اشاعت دیگر : ص : ۱۴۰ ، س : ۱۳۵۵ ف / ۱۹۴۶ء
(طبع چہارم) ، م : مطبع مکتبہ ابراہیمیہ حیدر آباد (دکن) ،
ن : سررشتہ تعلیمات حیدر آباد (دکن) ، جماعت وسطانیہ کی
آٹھویں جماعت کے طلبہ کے لیے ۔

۱۵۶- محمد احسن، مولوی : قواعد اردو(حصہ سوم) ، ص: ۱۲۸ ،
م : مطبع بحرالمطابع لکھنؤ ، سر ورق موجود نہیں ۔

۱۵۷- محمد احسن مولوی: قواعد اردو (حصہ چہارم) ، ص: ۱۶۰ ،
س: ۱۸۸۲ء (طبع ہشتم) م : گورنمنٹ پریس الہ آباد ۔

اشاعت دیگر : ص: ۱۶۰، س: ۱۸۹۵ء (بار ہفتم) ، م : مطبع
منشی نول کشور لکھنؤ ۔

اشاعت دیگر: ص: ۱۶۰، س: ۱۸۹۸ء (نیا ایڈیشن)، م: مطبع
قیومی کانپور ۔

اشاعت دیگر: قواعد اردو، ص: ۱۷۴، س: ۱۹۰۴ء م: نیشنل
پریس الہ آباد ۔

۱۵۸- محمد بقاء، مولوی : اردو زبان کی قواعد کا بہت جامع مگر
مفصل رسالہ موسوم مخزن القواعد ، ص: ۷۲ ، سن طباعت
مطبع وغیرہ کی ضرورت نہیں ہے ۔ صرف و نحو کے قواعد کے
بیان میں طلبہ کے مطالعہ کے لیے ۔

۱۵۹- محمد حسین خان: منتخب قواعد اردو، ص: ۵۴ ، س:۱۸۷۳ء
م : مطبع شاہی عمدۃ الاخبار مدراس ۔

اشاعت دیگر : ص : ۵٦ ، س : ۱۸۷۸ء ، (تیسرا ایڈیشن) ، م : مطبع مخزن الاخبار مدراس، بعض ترمیمات اور چند قواعد کے اضافے کے ساتھ ۔

۱٦۰- محمد سکندر : منتخب القواعد اردو ، س : ٦۴ ناقص الآخر ص : ۱۸۷۴ء ، م : نظام المطابع مدراس ، یہ رسالہ چھوٹے سائز پر ناقص الطرفین ہے متعلقہ معلومات انجمن ترقی اردو کی فہرست (قلمی) سے نقل کی گئی ہیں ۔

۱٦۱- محمد شفیع ، مولوی : میٹریکولیشن پریکٹیکل اردو گرامر عرف ہدایت القواعد ، ص : ۲۸۸ (بار اول) ، م : مرکنٹائل پریس لاہور ، ن : گورداس کپور اینڈ سنز لاہور ۔

۱٦۲- محمد صدیق ، خواجہ : نئی اردو قواعد ، ص : ۱۵۰ ، س: ۱۹۵۲ء (پہلی بار)، م: مشہور لیتھو آفسٹ پریس کراچی، ن : اردو اکیڈمی سندھ کراچی ۔

اشاعت دیگر : ص : ۱۵۱ ، س : ۱۹۵۵ء (چوتھی بار) ، م : باب الاسلام پریس کراچی ، ن : اردو اکیڈمی سندھ کراچی ۔

۱٦۳- محمد یوسف خان، منشی : چار باغ ترجمہ اردو چار گلزار ، ص: ۸۷، س : ۱۸۸۳ ، م : مطبع نول کشور لکھنؤ ۔

۱٦۴- محمود علی : جدید ابتدائی اردو گرامر ، م : ۱۹۴۹ء ، ن : پاکستان بک اسٹور لاہور ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی ۔

۱٦۵- محی الدین، محمد : مفتاح القواعد ، م: ابوالعلائی پریس حیدر آباد (دکن) ، بہ استفادۂ مملکت حیدر آباد (دکن) ۔

اشاعت دیگر : ص : ۳۵۲ ، م: مطبع انوار احمدی الہ آباد ، ن : جعفری برادرز الہ آباد ، مولوی حافظ جلال الدین احمد جعفری کی ترمیم کے ساتھ ۔

۱۶۶- مخدوم، غلام جیلانی : شعاع ادب ، ص: ۵۷۶ ، س: ۱۹۶۶ء (بار اول)، م: رشید آرٹ پریس لاہور، ن : کشمیر کتاب گھر لاہور ، قواعد و انشا پردازی سیکنڈری اسکول کے طلبہ کے لیے (تیسرا ایڈیشن) -

۱۶۷- مقبہ، محمد ابراہیم : تحفہ الفنسٹن، س: ۱۸۲۷ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۴۳ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۸۴۵ء (تیسرا ایڈیشن) م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال - ڈاکٹر ابواللیث صدیقی نے گارسان وقاسی کے حوالے سے لکھا ہے کہ یہ ۱۸۲۳ء میں بمبئی سے شائع کی گئی تھی اس پر نظرثانی میجر کینیڈی نےکی تھی -

۱۶۸- سکھن سنگھ : شمس القواعد یعنی قواعد اردو خلاصہ ، ص: ۳۴ ، س: ۱۸۹۸ء ، م : کھتری پریس ہوشیار پور -

۱۶۹- منگت رائے : مفتاح القواعد ، ن : مڈل اسکول کہڈی (سہارنپور) -

۱۷۰- مول چند، منشی : قواعد اردو ، س : ۱۸۴۵ء ، م : دہلی ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

۱۷۱- ناشر سید تفضل حسین : قائد القواعد ، ص: ۲۰+۴۸+۶ ، س : ۱۳۳۴ ف/۱۹۲۵ء (اشاعت اول) ، م : اختر دکن پریس حیدر آباد (دکن) ، ابتدائی بیس صفحات میں (ضرورت تالیف) کے عنوان سے مصنف کا مقدمہ ہے -

۱۷۲- نادر ، ڈپٹی کلب حسین خان : تلخیص معلی ، ص : ۱۲۸ ، س: ۱۹۷۵ء (پہلی بار) ، م : انجمن پریس کراچی ، ن : انجمن ترقی اردو پاکستان کراچی ، یہ کتاب مرتب (ڈاکٹر انصار اللہ نظر) کے مقدمہ کے ساتھ شائع ہوئی - کتاب مذکورہ کی دوسری فصل ہمارے موضوع سے متعلق ہے جس کا عنوان ہے ''طریق دریافت تذکیر و تانیث اور بعض قواعد جمع بنانے کے با دیگر فوائد و زواید،، -

۱۷۳- **نثار علی بیگ، مرزا وفیض اللہ خان، منشی :** رسالہ قواعد اردو (حصہ اول) ، ص: ۱۴ ، س: ۱۸۶۰ء ، ن : منشی نوشہ علی خان تاجر کتب حیدر آباد (دکن) ۔

اشاعت دیگر : ص: ۱۶ ، س: ۱۸۷۹ء ، م : مطبع گلزار محمدی لکھنؤ ، مدارس سر رشتہ تعلیم اردو کے طلبہ کی تعلیم کے لیے ۔

اشاعت دیگر : ص : ۱۸ ، س : ۱۸۸۱ء (دسویں بار) ، م : گورنمنٹ پریس الہ آباد ۔

اشاعت دیگر : ص: ۳۶ ، س: ۱۸۸۵ء ، م : مطبع نول کشور لکھنؤ ۔

اشاعت دیگر : ص: ۱۸ ، س : ۱۸۸۸ء ، م : مطبع نول کشور لکھنؤ ۔

۱۷۴- **نثار علی بیگ، مرزا وفیض اللہ خان: منشی :** رسالہ قواعد اردو (حصہ دوم) ، ص: ۴۰ ، س: ۱۸۶۰ء ، م : مطبع اعجاز محمدی لکھنؤ ۔

اشاعت دیگر : ص : ۳۹ ، س : ۱۸۷۹ء ، م : مطبع سلطان الاخبار ، بنگلور ۔

اشاعت دیگر: ص: ۲۴ + ۲۲ ، س : ۱۸۸۱ء ، (آٹھویں بار)، م : گورنمنٹ پریس الہ آباد ۔

اشاعت دیگر : ص: ۳۶ ، س: ۱۸۸۴ء ، م: نول کشور پریس لکھنؤ ۔

ایک اور ایڈیشن معمولی ترمیم واصلاح کے بعد ، ص: ۳۶ ، س : ۱۸۹۴ء ، م : منشی گلاب سنگھ پریس لکھنؤ ۔

اشاعت دیگر : ص: ۵۶ ، س: ۱۸۹۵ء ، م: میڈیکل پریس آگرہ ۔

اشاعت دیگر : ص: ۶۲ ، س : ۱۳۳۷ھ ، م : مطبع انصاریہ ،

ن : کتب خانہ تجارتی سکندر آباد (دکن) ، یہ رسالہ سید شاہ احمد اشرفی سمنانی کی ترمیم و تصحیح اور اضافۂ ضروری کے بعد شائع کیا گیا ۔

اشاعت دیگر : ص : ۴۶ ، س : ۱۹۰۹ء (طبع دو از دہم) ، م : مطبع منشی نول کشور لکھنؤ ، ۱۸۸۴ء کے ایڈیشن کے مطابق ۔

اشاعت دیگر : ص : ۴۸ ، س : ۱۹۱۴ء ، ن : محمد عبداللہ صدیقی تاجر کتب و چکن چوک لکھنؤ ، م : مطبع مجتبائی لکھنؤ ۔

۱۷۵- **نثار علی بیگ، مرزا و فیض اللہ خان، منشی** : قواعد اردو (حصہ سوم) ص : ۹۴ + ۳۲، س : ۱۸۷۴ (ساتویں بار)، گورنمنٹ پریس الہ آباد ۔

ص : ۱۳۴ ، س : ۱۸۸۵ء ، م : مطبع نول کشور لکھنؤ ۔

ص: ۹۶ + ۳۲، س: ۱۸۸۶ء (طبع ہشتم) ، م: گورنمنٹ پریس الہ آباد قواعد اردو کا حصہ سوم صرف و نحو کے دو ابواب پر مشتمل ہے اور دونوں ابواب کے صفحات الگ الگ ہیں ۔

۱۷۶- **نجف علی خان** : احسن القواعد ، ص : ۲۲۴ ، س : ۱۳۱۸ھ م : مطبع مجتبائی دہلی ۔

۱۷۷- **نجم الغنی رام پوری ، حکیم** : قواعد حامدی ، ۴۸۰ + ۸ ، ۱۸۹۶ء (طبع اول) ، م : مطبع العلوم ، بنارس ۔

۱۷۸- **نسیم ، مولوی سید قائم رضا** : اردو قواعد ، ص : ۲۱۷ ، س : ۱۹۳۶ء ، م : انڈین بک ڈپو لکھنؤ ۔

۱۷۹- **نسیم امروہوی** : جدید آئین اردو ، س: (طبع دوم) ، ن: کتاب منزل لاہور بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی ۔

۱۸۰- نسیم ملک : تسنیم قواعد و انشا : ص: ۸۰ ، م : نامی پریس لاہور ، ن : شریف برادرز لاہور چوتھی پانچویں جماعت کے طلبہ کے لیے -

۱۸۱- نصرت علی خان، محمد : مفید عام ، ص: ۸۶ ، م : مطبع نصرت المطابع دہلی -

۱۸۲- نظم، مولوی غلام دستگیر: قانون نظم، ص: ۶۴، س: ۱۳۰۸ھ (دوسری بار) ، م : مطبع آفتاب دکن حیدر آباد (دکن) قانون نظم اس کا تاریخی نام ہے اس سے ۱۲۸۳ھ برآمد ہوتے ہیں - اس سال یہ رسالہ پایہء تکمیل کو پہنچا -

۱۸۳- نوتن داس، پنڈت : مصباح القواعد (سوال وجواب)، ص: ۱۵۲ ، س: ۱۸۹۸ء (بار اول) ، م : سنت پریس ڈیرہ اسماعیل خان - پرائمری و مڈل سکول کے طلبہ کے لیے -

۱۸۴- نور احمد چشتی مولوی: تحفہء چشتی، ص: ۴۶، س: ۱۲۷۰ھ/ ۱۸۵۴ء ، م : مطبع لاہور گزٹ لاہور حسب فرمائش مولوی سلطان احمد ساکن ہیرا بہ تصحیح و مقابلہ پنڈت شبد ناتھ مشتاق بن پنڈت اجودھیا پرشاد و تحصیلدار -

اشاعت دیگر ص : ۲۶ ، س : ۱۲۷۳ھ/۱۸۵۷ء ، م : مطبع مجتبائی - لاہور بحوالہ : کتابخانہ ڈاکٹر گوہر نوشاہی -

۱۸۵- درس اردو گرائمر: ص: ۲۲۹، س : ۱۹۳۹ء ، ن : نیشنل بک ڈپو لاہور -

۱۸۶- وقار عظیم، سید و نذر محمد خان صوفی : معیاری قواعد وانشا (حصہ اول) ص: ۱۹۲ ، س: ۱۹۶۴ء، (اول بار) ، ن: کامران پبلشرز لاہور برائے جماعت ششم -

۱۸۷- وقار عظیم، سید ونذر محمد خان صوفی: معیاری قواعد وانشا (حصہ سوم) ص: ۳۷۲ ، س : ۱۹۶۴ء (اول بار)، م : پنجاب نیشنل پرنٹنگ پریس لاہور، ن: کامران پبلشرز لاہور برائے جماعت ہشتم -

۱۸۸- **وقار عظیم سید و ہادی علی بیگ و دیگر حضرات :** اردو قواعد و انشا ، ص: ۱۹۹ ، س: ۱۹۷۷ء (پہلا ایڈیشن) ، م: جے - ایچ پرنٹرز لاہور ، ن: ادارۃ التحریر لاہور -

۱۸۹- **بال رائڈ کرنل :** قواعد اردو ، ص: ۱۲۴ ، اس کے دوسرے اور تیسرے حصے کا نام عطش درانی نے ''اردو کی تیسری کتاب،، لکھا ہے - شاید اس کا نام ''اردو کی پہلی کتاب،، ہو -

۱۹۰- **ہیرا لال :** موتی قواعد یعنی اردو زبان کی قواعد ، ص: ۴۰ ، س: ۱۸۹۲ء، م: مفید عام پریس لاہور -

۱۹۱- **یوشع انصاری حافظ ، محمد :** معین القواعد (حصہ چہارم) ص: ۱۲۸ ، س: ۱۹۴۶ء ، ن: معین بکڈپو سہارنپور منظوم اردو قواعد -

ابتدائی اردو گرامر : ن: پاکستان بک اسٹور لاہور جماعت چہارم کے لیے -

۱۹۳- ــاردو گرامر الموسوم بہ : جدید جامع القواعد، س: ۱۹۱۵ء راجپوت پرنٹنگ ورکس لاہور، ن: جے ایس سندر سنگھ کتب فروش بنوں -

۱۹۴- ــامتیازی اردو گرائمر وانشا پردازی: ص: ۱۶۰ ، س: ۱۹۶۲ء (اول بار)، م: نامی پریس لاہور، ن: وکٹری بک ڈپو لاہور ، حصہ اول برائے جماعت ششم ، حصہ دوم برائے جماعت ہفتم ، حصہ سوم برائے جماعت ہشتم -

۱۹۵- ــانمول اردو گرائمر وانشا پردازی: ص: ۱۵۲ ، م: دین محمدی پریس لاہور ، ن: پنجاب کتاب گھر لاہور -

۱۹۶- ــآسان قواعد اردو انشا پردازی : ص: ۴۱ ، س: ۱۹۳۶ء(بار اول)، م: لالی پریس لکھنؤ، ن: بھارگو اسکول بکڈپو لکھنؤ-

۱۹۸- تسنیم اردو گرائمر انشا پردازی : ص ۱۸۶ ، م: نامی پریس لاہور ، ن: شریف برادرز لاہور آٹھویں جماعت کے لیے -

۱۹۸- تسہیل القواعد : ص: ۱۶ ، م: مطبع سلطانی لاہور ، ن، چراغ الدین تاجر کتب لاہور برائے فائدہ مبتدیان -

۱۹۹- تسہیل القواعد (حصہ دوم) ص: ۴۴ ، س: ۱۸۹۵ء م : بیڈسٹ مشین پریس کلکتہ ، ن: میک ملن اینڈ کو لمیٹڈ کلکتہ -

۲۰۰- جدید اردو قواعد و انشا پردازی (حصہ اول و دوم) ص ۹۲، س: ۱۹۳۵ء ، م : برائے مدرسین حسب منشاء سر رشتہ تعلیم ممالک متحدہ آگرہ و اودھ -

۲۰۱- خورشید اردو گرائمر و انشا : ص: ۷۱ ، م: نامی پریس لاہور، خورشید بک ڈپو لاہور جماعت چہارم و پنجم کے لیے -

۲۰۲- خورشید اردو گرائمر و انشاء : ص : ۱۱۲ ، س : ۱۹۶۳ ، م: نامی پریس لاہور ، ن: خورشید بک ڈپو لاہور ، حصہ اول برائے جماعت ششم ، حصہ دوم برائے جماعت ہفتم ، حصہ سوم برائے جماعت ہشتم -

۲۰۳- دلچسپ اردو گرائمر و کمپوزیشن : ص: ۶۴۷ ، س : ۱۹۶۲ء (پہلا ایڈیشن) ، م : پنجاب آرٹ پریس لاہور ، ن : محی الدین پبلی کیشنز لاہور ، نویں اور دسویں جماعت کے طلبہ کیلیے پہلا ایڈیشن مارچ میں اور دوسرا ایڈیشن جون میں شائع ہو گیا -

۲۰۴- رسالہ صرف و نحو اردو تلخیص جدید (دوسرا حصہ) : ص: ۴۲، س: ۱۸۸۱ (بار دوم) ، م: مطبع نول کشور لکھنو ، شیخ الہی بخش نے تلخیص کی اور حواشی تحریر کیے -

۲۰۵- **رسالہ قواعد اردو** : ص: ۱۰۴، س: ۱۹۲۵ء، م: مفید عام پریس لاہور، ن: گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور، حصہ اول برائے جماعت چہارم، حصہ دوم برائے جماعت پنجم تا ہفتم۔

۲۰۶- **رفیق اردو قواعد مع انشاء پردازی**: ص: ۱۹۲، م: نامی پریس لاہور، ن: رفیق مطبوعات لاہور، حصہ اول برائے جماعت چہارم و پنجم، حصہ دوم برائے جماعت ششم۔

۲۰۷- **صرف و نحو** : ص: ۱۶۰، س: بہ عہد ایسٹ انڈیا کمپنی، سر ورق موجود نہیں اس لیے مصنف یا مؤلف، مطبع، سال اشاعت وغیرہ معلوم نہیں ہو سکا۔

۲۰۸- **صرف و نحو اردو** : ن : پبلشرز یونائیٹڈ لاہور، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی۔

۲۰۹- **صرف و نحو اردو کا بطور سوال و جواب صحیح خلاصہ** : ص ۳۶، م : روز بازار اسٹیم پریس امرتسر، ن: دیوی داس اینڈ سنز امرتسر۔

۲۱۰- **قواعد اردو** : ص: ۱۲۴، س: ۱۸۷۰ء، ۱۸۷۸ء (اٹھارویں بار)، م: مطبع سرکاری لاہور، کپتان ہالرائڈ ڈائریکٹر پبلک انسٹرکشن ممالک پنجاب کے حکم سے تالیف و شائع ہوا۔ ۱۸۷۸ء کے ایڈیشن کے صفحات کی تعداد ۱۱۶ ہے۔

۲۱۱- **قواعد اردو** (حصہ اول) : م : اعظم اسٹیم پریس حیدر آباد (دکن)، بہ استفادہ مملکت حیدر آباد (دکن)۔
ایضاً حصہ دوم۔ حصہ سوم۔

۲۱۲- **قواعد اردو** : ص: ۵ تا ۱۴۰، صرف و نحو میں ایک ناقص السطرفین رسالہ۔

۲۱۳- کریسنٹ نئی اردو گرائمر (حصہ اول) : ص: ۱۲۸ ، م : نامی پریس لاہور ، ن : نیو کریسنٹ پبلیشرز لاہور ، جماعت ششم کے لیے -

۲۱۴- مفید القواعد (حصہ دوم) : ص: ۹۶ ، س: ۱۹۶۴ء (پانچویں بار) ، م : استقلال پریس لاہور ، ن : پنجاب بک ڈپو لاہور ، پانچویں جماعت کے لیے -

۲۱۵- ممتاز اردو گرائمر و انشا پردازی : ص، ۶۴ ، ن : ممتاز بک ڈپو لاہور ، جماعت چہارم و پنجم کے لیے -

۲۱۶- ناشرین اردو قواعد وانشا پردازی : ص: ۲۴۰ ، س: ۱۹۶۴ء م: منصور ایجوکیشنل پریس لاہور ، ن: میسرز ناشرین لاہور ، طبع دوم : ۱۹۶۵ -

۲۱۷- یونیورسٹی اردو گرائمر اینڈ کمپوزیشن : ص : ۴۰۶ ، ناقص الاول -

۲۱۸- مجہول الاسم قواعد اردو: ص: ۳۰ ، س بہ عہد ایسٹ انڈیا کمپنی ، ابتدائی صفحات ندارد ، بہ حوالہ مقالہ فیضان دانش -

۲۱۹- مقدمہ قواعد ہندوستانی برائے افادہ طلبہ : س : ۱۸۴۲ء ، م: مدراس ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

تذکیر و تانیث

۲۲۰- احسان دانش : تذکیر و تانیث ، ص: ۳۷۰ ، س: ۱۹۷۰ ، م: ریڈنگ پرنٹنگ پریس لاہور، ن: مرکزی اردو بورڈ لاہور -

۲۲۱- اشرف علی لکھنوی ، خواجہ محمد : دستور الشعراء ، ص ۱۸۴ ، س: ۱۸۸۹ء (بار اول) ، م : مطبع نامی لکھنؤ ، تذکیر و تانیث کے اصول و مسائل میں ایک رسالہ ، ص: ۱۴۴ ، س : ۱۹۱۱ء ، م : مطبع نامی لکھنؤ -

۲۲۲- **اصغر ، راجیشور راؤ : قران السعدین** مع مجمع البحرین ، ص: ۶۷ + ۳۷۶ ، م: مطبع ابراہیمیہ حیدر آباد (دکن) ، اردو زبان میں تذکیر و تانیث مع شواہد و نظائر -

اشاعت دیگر : قران السعدین (کتاب تذکیر و تانیث) ، ص: ۶۴ ، س: ۱۹۱۱ ، م: مطبع اختر دکن حیدر آباد(دکن) -

اشاعت دیگر: کتاب تذکیر و تانیث، حصہ سوم بہ الموسوم، مجمع البحرین ، ص : ۲۴۴ ، س : ۱۳۳۷ھ (طبع اول) ، م : مطبع اختر دکن حیدر آباد (دکن) -

۲۲۳- **بخاری لکھنوی، حکیم سید ضامن علی:** رسالہ تذکیر و تانیث ، مشہور بہ مفید الشعرا ، ص: ۶۸ ، س: ۱۳۴۰ھ ، م : مطبع مجیدی کان پور ، اس کا ایک ایڈیشن لاہور سے شیخ مبارک علی نے بھی شائع کیا ہے -

اشاعت دیگر : رسالہ تذکیر و تانیث اردو ، ص : ۸۸ ، م : حجازی پریس لاہور ، ن : مظفر بک ڈپو لاہور -

۲۲۴- **جلال ، حکیم میر ضامن علی :** کار آمد شعرا ، ص : ۷۲ ، س: ۱۲۹۳ھ ، م: مطبع ریاض محمدی لکھنو ، تذکیر وتانیث کے مباحث میں ایک رسالہ -

۲۲۵- **جلیل ، حافظ جلیل حسن :** تذکیر و تانیث ، ص : ۳۶۸ ، س : ۱۳۲۶ھ ، م: اختر دکن پریس حیدر آباد (دکن) ، سات ہزار الفاظ کی تذکیر و تانیث بطرز لغت -

۲۲۶- **ظہیر الدین احمد خان :** دو پیکر ، ص: ۱۱۶ ، س: ۱۲۹۴ھ (طبع اول) ، م : مصطفائی لکھنو -

اشاعت دیگر : ص : ۱۲ + ۱۶۱ ، س : ۱۹۰۲ء (طبع دوم) ، م : **مطبع شمسی حیدر آباد (دکن) ، دو پیکر یعنی قانون زبان**

اردو خصوصاً تذکیر و تانیث کی دریافت میں ۱۷۰۰ مستثنیٰ اور خلاف قیاس الفاظ اور ان کی نظیریں بہ ترتیب حروف تہجی -

۲۲۷- قادر علی : ارمغان احباب ، ص: ۱۳۵ ، س : ۱۸۹۱ء، تذکیر و تانیث کے باب میں - ناقص الاول - آخر میں متعدد مشاہیر شعرا کے قطعات تاریخ طبع شامل ہیں -

۲۲۸- کمال ، حکیم میر مہدی : رسالہ تذکیر و تانیث ، مشہور بہ مفید الشعرا ، ص : ۸۰ ، س : ۱۸۹۴ء (بار دوم) ، م : مطبع گلزار محمدی لکھنو -

۲۲۹- میکشی تھانوی : رسالہ تذکیر و تانیث ، مرسوم بہ کارآمد نظم * ص: ۱۶ ، س: ۱۳۱۵ھ و ۱۸۹۷ء ، م: مطبع مفید دکن حیدر آباد (دکن) -

۲۳۰- جمیل : مفید الطلبہ یعنی رسالہ تذکیر و تانیث اردو جدید ، ص : ۱۰۷ ، سال تالیف ۱۳۴۷ھ ، م: مجیدی پریس کن پور ، ن: حاجی محمد سعید اینڈ سنز تاجران کتب کلکتہ ، مولف کے انتقال (۱۳۶۰ھ) کے بعد ڈاکٹر شجاعت علی کے مقدمہ کے ساتھ شائع ہوئی -

۲۳۱- ولہ ، مولوی احمد عبدالعزیز خان بہادر ، نواب عزیز جنگ : التانیث و التذکیر ، ص : ۲۹۲ + ۱ ، س : ۱۳۲۸ اصلی ، م: مطبع عزیز المطابع حیدر آباد (دکن) ، حرف الف و با کے تذکیر و تانیث - آخر میں ایک صفحہ غلط نامہ کا شامل ہے -

(۵)

متفرق

(وہ کتابیں جن میں قواعد کے مباحث بھی شامل ہیں)

۲۳۲- احسان دانش: دستور اردو، ص: ۱۴۰، س: ۱۹۵۱ء (اشاعت اول)، م: آفتاب عالم پریس لاہور، ن: مکتبہ دانش لاہور۔

۲۳۳- ادیب حیدر آبادی، میر احمد علی خان: تصرفات اردو، ص: ۳۲۰، س: ۱۹۶۶ء، م: نیشنل فائن پرنٹنگ پریس حیدر آباد (سندھ)۔

۲۳۴- ارشاد حسین، نقوی سید: ورک بک آف اردو گرائمر، ص: ۱۵۱، س: ۱۷۰، ن: الحمرا اکیڈمی لاہور۔

۲۳۵- بدر الحسن، سید: صحت الفاظ، ص: ۱۱۹، س: ۱۹۷۷ء، م: کوہ نور پرنٹنگ پریس دہلی، ن: مصنف بذات خود، الفاظ، اعراب، واحد و جمع تذکیر و تانیث کے اصول و قواعد اور دیگر مباحث۔

اشاعت دیگر: ص: ۱۳۵، س: ۱۹۷۸ء، م: فیروز سنز پرنٹنگ پریس لاہور، ن: سید خالد حسن۔

۲۳۶- چراغ الدین مولوی: رسالہ واحد و جمع، ص: ۱۱۶، س: ۱۹۳۳ء (بار اول)، م: رفیق عالم پریس لاہور، ن: کارخانہ پیسہ اخبار لاہور۔

۲۳۷- رجب علی: گلدستہ ترکیب معروف بہ روضۂ رعنا، ص: ۸۸، س: ۱۸۶۶ء، م: پوپ پریس لاہور۔

اشاعت دیگر: ص: ۸۷، س: ۱۸۸۰ء-۱۸۸۸ء (نیا ایڈیشن) م: مفید عام پریس لاہور، ن: گلاب سنگھ تاجر کتب لاہور۔

۲۳۸- **رشید حسن خاں** : زبان اور قواعد ، ص: ۵۰۳ ، س: ۱۹۷۶ء (پہلا ایڈیشن) ، م: بنگال پریس دہلی ، ن: ترقی اردو بورڈ نئی دہلی ، زبان اور قواعد کے تعلق سے ایک تحقیقی کتاب ۔

۲۳۹- سحر، **ڈاکٹر ابو محمد** : زبان ولغت، ص: ۱۷۶، س: ۱۹۸۳ء (اشاعت اول) ، م: پاشا پریس بھوپال، ن: مکتبہ ادب بھوپال بنیادی طور پر یہ کتاب رشید حسن خاں کی محققانہ تالیف 'زبان اور قواعد، پر تنقید ہے ۔

۲۴۰- سروری ، **پروفیسر عبدالقادر** : زبان اور علم زبان، ص: ۳۲۳، س: ۱۹۵۶ء (بار اول)، ن: انجمن ترقی اردو حیدر آباد (دکن) قواعد کے متعدد اہم مباحث شامل ہیں خصوصاً باب ۱۰ علم نحو کے بیان میں ہے :

۲۴۱- سروری، **عبدالقادر**: زبان اور علم زبان، ص: ۳۱۶، س: ۱۹۷۰ء (بار دوم) ، م : نیشنل فائن پرنٹنگ پریس حیدرآباد (دکن) ، ن : مجلس تحقیقات اردو حیدر آباد (دکن) ۔

۲۴۲- **سعید خاں (رضوی)** سید محمد : مرتقی الصبیان فی مخارج المیزان ، س : ۱۳۱۳ھ ، اردو حرف و نحو میں مملکت حیدر آباد (دکن) ۔

۲۴۳- سید احمد خاں ، سر : علامات قرأت ، اردو تحریر کے لیے پنکچوائشن، ص: ۴۲، س: ۱۹۶۲ء ، م: آزاد کتاب گھر دہلی مرتبہ مشتاق حسین ۔

۲۴۴- **شمسی نیموی عظیم آبادی، محمد عبدالمعیت** : جواہر سخن ، ص: ۱۴۸ ، م : مفید عام پریس لاہور۔ اس میں زبان کے دیگر مسائل کے علاوہ تذکیر و تانیث کے مسئلے پر تفصیل سے بحث کی گئی ہے ۔

۲۴۵- **شوکت سبزواری، ڈاکٹر**: اردو زبان کا ارتقاء، ص: ۳۲۸، س: ۱۹۵۶ء، م: سٹی پریس ڈھاکا، ن: گہوارہ ادب ڈھاکا، اردو زبان کے صرفی نحوی اور صوتی سرمائے کا تحقیقی جائزہ اور اردو کے ماخذ کی بحث۔

۲۴۶- **شوکت سبزواری، ڈاکٹر**: داستان زبان اردو، ص: ۲۱۴، س: ۱۹۶۰ء، م: انجمن پریس کراچی، ن: انجمن ترقی اردو (پاکستان) کراچی، اس کتاب کا ساتواں باب اردو کے "صرفی نحوی نشو و نما" پر ہے۔

۲۴۷- **عارف، فضل الٰہی**: زبان دانی، ص: ۲۷۹، س: ۱۹۴۰ء، م: پاکستان ٹائمز پریس لاہور، ن: اردو اکیڈیمی پنجاب لاہور۔

۲۴۸- **عبدالحکیم، مولوی**: تشریح الاضافت، ص: ۱۶، س: ۱۲۹۳ھ، م: مطبع انجمن پنجاب لاہور۔

۲۴۹- **عبدالحی**: کتاب المحاورات، مملکت حیدر آباد (دکن) کی تصریح کے مطابق یہ کتاب اردو صرف و نحو میں ہے۔ اور اس پر مصنف کو دو سو روپے انعام دیا گیا تھا۔

۲۵۰- **عبدالرحمان خان**: اردو علم ہجا و علم عروض جدید، ص: ۴+۱۷۴، م: ایجوکیشنل پریس کراچی، مولف نے دیباچے کے (ص ۱-۲) کے بعد فتح محمد خان کی "مصباح القواعد" اور مولوی عبدالحق کی "قواعد اردو" کی اغلاط بھی بیان کی ہیں (ص: ۳-۱۸)۔

۲۵۱- **عبدالغنی، مولوی محمد**: تنقید بر قواعد اردو مرتبہ مولوی عبدالحق، ص: ۱۵۹، س: ۱۹۱۹ء، م: مطبع مفید عام لکھنو، مجموعہ کے ٹائیٹل پر مولوی محمد عبدالغنی کا نام

مصنف کی حیثیت سے دیا گیا ہے لیکن یہ مجموعہ مولوی
محمد مسعود عالم نے مرتب کیا ہے ۔ اس میں مولوی
عبدالحق کی قواعد اردو پر مندرجہ ذیل مضامین شامل ہیں ،
گذارش (بہ طور پیش لفظ) محمد مسعود عالم ، ص : ۱ ،
قواعد اردو (مولوی عبدالحق) ، خواجہ محمد عبدالرؤف
مشرف لکھنوی ، ص : ۳ ، قواعد اردو پر تنقید ، مولوی
عبدالحی ، ص : ۱۴ ، قواعد اردو ، ظفر الملک ، ص ۳۷ ،
جواب الجواب (ظفر الملک کے مضمون پر نقد) قمر احمد ،
ص : ۴۶ ، قواعد اردو ، قاضی محمد عارف ، ص : ۴۹ ۔

۲۵۲۔ عبداللطیف ، مولوی : المفرد و المرکب ، ص : ۱۰۰ ،
س : ۱۳۳۵ھ ، م : ذخیرہ پریس حیدر آباد (دکن) ۔

۲۵۳۔ عبداللہ ، منشی محمد : مصباح الترکیب اردو ، ص : ۱۱۶ ،
س : ۱۸۹۰ء (بار اول) ، م : باری پریس سادھورا (ضلع
انبالہ) ۔

۲۵۴۔ عشرت لکھنوی ، خواجہ محمد عبدالرؤف : زبان دانی ،
ص : ۴۸ ، س : ۱۹۱۹ء ، م : نول کشور پریس لکھنو ۔

۲۵۵۔ عفو ، سید شاہ ابراہیم : زبان اردو اور اس کا صحیح استعمال
س : ۱۸۹۴ء ، مملکت حیدر آباد ۔

۲۵۶۔ فرمان فتح پوری : تدریس اردو ، ص : ۱۹۸ ، س : ۱۹۶۲ء ،
م : ٹائمز پریس کراچی ، ن : مکتبہ جامعہ تعلیم ملی کراچی
باب ۹ میں قواعد کی بحث بھی شامل ہے ۔

۲۵۷۔ فرمان فتح پوری ، ڈاکٹر : زبان اور اردو زبان ، ص : ۱۶۰ ،
س : ۱۹۸۰ء ، ن : قمر کتاب گھر کراچی ۔

۲۵۸- فلپس ، اے - ایس : ہندوستانی محاورات اور ذخیرہ الفاظ ، س : ۱۸۹۰ء ، ۱۸۹۲ء کے مابین ، م : لندن ، استفادہ مقالہ عطش درانی -

۲۵۹- فیضان دانش ، محمد : صرف و نحو و اصلاح زبان کی کتابیں ، ص : ۸+۳۴۸ ، لاہور : ۱۹۶۴ء ، مقالہ ایم اے اردو پنجاب یونیورسٹی لاہور ، یہ مقالہ دو حصوں پر مشتمل ہے - حصہ اول میں صرف و نحو کی کتابیں ، ان پر تبصرہ اور شروع میں علم القواعد کی بحث اس کی اہمیت و افادیت پر بحث ہے - حصہ ثانی میں اصلاح زبان کی تحریکوں اور کتابوں پر بحث کی ہے - یہ مقالہ ابھی تک شائع نہیں ہوا -

۲۶۰- کریم بخش ، کریم الدین : رہنمائے تراکیب ، ص : ۴۷ ، س : ۱۹۱۳ء ، م : روز بازار اسٹیم پریس امرتسر ، ن : شیخ عبدالرحمان حبیب الرحمان تاجران کتب امرتسر -

۲۶۱- کریم الدین : حروف تہجی ، ص : ۴۰ ، س : ۱۸۵۹ء ، م : الہ آباد ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی بر ہندوستانی گرائمر -

۲۶۲- کیفی ، برج موہن دتاتریہ : کیفیہ ، ص : ۲۷۴ ، س : ۱۹۵۰ء (طبع دوم) ، م : کواپریٹو کیپٹل پرنٹنگ پریس لاہور ، ن : مکتبہ معین الادب لاہور ، اردو زبان کی مختصر تاریخ اور قواعد اردو پر اہم مباحث پر مقالات -

۲۶۳- گل چین کرنالی ، حکیم : آداب اردو ، ص : ۲۰۸ ، س : ۱۹۶۶ء ، پاک الیکٹرک پریس ملتان ، ن : اردو مشن ملتان ، صحت زبان کے نقطۂ نظر سے الفاظ کے تلفظ کے اصول و معیار کے ساتھ قواعد صرف و نحو اور املا کے اصول مسائل پر بحث و نظر -

۲۶۴- **گلیسن ، ایچ - اے :** توضیحی لسانیات ، ایک تعارف ، ص : ۵۸۹ ، س : ۱۹۷۶ء (پہلا اردو ایڈیشن) ، م : جے - کے آفسٹ پرنٹرز دہلی ، ن : ترقی اردو بورڈ نئی دہلی ، زبان اور قواعد پر ایک خاص باب کے علاوہ متعدد اصول و مسائل زیر بحث آئے ہیں -

۲۶۵- **محمد بن عمر ، ڈاکٹر :** اردو میں دخیل یورپی الفاظ ، ص : ۵۹۹ ، س : ۱۹۵۵ء (بار اول) ، م : مطبع ابراہیمیہ حیدر آباد (دکن) ، اس کتاب میں ایک باب مرکبات و شفقات پر ہے -

۲۶۶- **مختار احمد ، مولانا سید :** اضافت ، موسوم بہ معیار الفصاحت فی تشریح الاضافت ، ص : ۶۰ ، م : اقبال اعظم دکن پریس حیدر آباد (دکن) ، مصنف کی اس کتاب کو س - ع جلمی نے مرتب کیا -

۲۶۷- **مخمور اکبر آبادی ، سید محمد محمود رضوی :** اردو زبان اور اسالیب ، ص : ۲۱۴ ، س : ۱۹۶۱ء (بار اول) ، م : مشہور آفسٹ پریس کراچی ، ن : آل پاکستان ایجوکیشنل کانفرنس کراچی چند ہجائی ، صرفی ، نحوی مسائل ، صروف عطف ، اعراب و اوقاف وغیرہ مباحث -

۲۶۸- **مقبہ ، محمد ابراہیم :** تعلیم نامہ (جلد پہلی) ، ص : ۱۴۰ ، س : ۱۸۶۰ء ، م : گنپت کرشنا جی کا پریس بمبئی ، ن : بھیوراؤ بھگونت ، ڈائریکٹر آف پبلک انسٹرکشن کے حکم سے شائع کی گئی - اس کتاب کا باب ۴ ہندوستانی کی صرف و نحو کے مختصر قاعدوں میں ہے -

تعلیم نامہ (جلد دوسری) ، ص : ۱۰۱ ، س : ۱۸۶۱ء ، م : مطبع حیدری بمبئی ، ن : ابراہیم بن قاضی سعید الدین ،

ڈائریکٹر آف پبلک انسٹرکشن کے حکم سے شائع کی گئی ۔ ہندوستانی صرف و نحو کے قاعدوں کے بیان میں ۔ آخر میں خطوط کے نمونے شامل ہیں ۔

۲۶۹۔ **ممتاز احمد عباسی پانی پتی : حسن تلفظ** ، ص : ۱۲۲ + ۸۸ ، س : ۱۹۷۲ء ، م : عباسی لیتھو آرٹ پریس کراچی ، ن : مصنف بذات خود ، بعض قواعد کے مسائل بھی زیر بحث آئے ہیں ۔

۲۷۰۔ **واصف ، حفیظ الرحمان : ادبی بھول بھلیاں** ، ص : ۱۹۲ ، س : ۱۹۷۹ء ، م : کار پرنٹنگ پریس دہلی ، ن : کتب خانہ انجمن ترقی اردو دہلی ، رشید حسن خان کی تصنیف ''زبان و قواعد'' ۔

۲۷۱۔ **یوسف بخاری ، ڈاکٹر سید محمد : کشمیری اور اردو زبان کا تقابلی مطالعہ** ، ص : ۳۸۹ ، س : ۱۹۷۶ء (پہلا ایڈیشن) م : لاہور ، ص : ۳۲۴ ، س : ۱۹۸۲ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : زرین آرٹ پریس لاہور ، ن : مرکزی اردو بورڈ لاہور ، کتاب کے پانچویں اور چھٹے باب میں دونوں زبانوں کی تشکیل ، صرفی و نحوی مماثلت و اختلاف ، ذخیرہ الفاظ ، حروف تہجی ، بعض اردو مرکبات وغیرہ پر بحث کی گئی ۔

حصہ دوم

یورپین اور دیگر زبانوں میں اردو قواعد پر کتابیں

اطالوی

۲۷۲- پیڑونی ، اے : گرامیٹکا اتالیانہ ای اندوستانہ ، س: ۱۸۷۴ء ، م : سردھنہ ، بہ استفادہ مقالہ نیز اقبال(۱)

۲۷۳- تاگیابیو ، سی : ہندوستانی یا اردو زبان کی قواعد ، س : ۱۸۹۲ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۹۸ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : روم - نیپلز ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۲۷۴- کامیلو تالیابو : (Camillo Tagliabue) گرامیٹکا ڈیلا لینگوا اندوستانہ (Grammatica della Lingua Indostan) دو جلدوں میں (جلد اول ۲۵۸ ص ، جلد دوم ۲۹۰ ص) روم ، ۱۸۹۲ء اطالوی زبان میں ، یورپ میں اردو مراکز ص ۷۵ -

انگریزی

(الف)

صرف

۲۷۵- آین ایسے اون دی اوریجن اینڈ سٹرکچر آف ہندوستانی ٹنگ :

(An Essay on the orign and structure of Hindustani tongue or general language of British India. London, 1828 N. A. Bib·

۱- ڈاکٹر نیر اقبال کا یہ مقالہ ''تالیفات قواعد اردو کی فہرست،، کے عنوان سے ماہنامہ قومی زبان کراچی بابت اگست ۱۹۶۹ء میں شائع بھی ہوا ہے لیکن میں نے اس کے مسودہ قلمی سے استفادہ کیا ہے -

۲۷۶- بیلنٹائن، جے - آر : بے قاعدہ افعال کی ہندوستانی اور انگریزی مشقیں، س : ۱۸۴۲ ، م : مدارس ، بہ استفادۂ مقالہ نیراقبال -

۲۷۷- بیلن ٹاین ، جیمز رابرٹ : اورینٹیل انٹر پریٹر پریکٹیکل :

(Oriental Interprater Practical)

انگریزی کے ہندوستان اور فارسی ترجمے کے طریقے اور مثالیں ، یورپ اردو مراکز ص : ۷۳ -

۲۷۸- بیلن ٹائن ، جیمز رابرٹ : ہندوستانی گرامر اینڈ ایکسرسائزز

(Hindustani Grammer and Exercises)

لندن ۱۸۳۸ء یورپ اردو مراکز نمبر ۷۳ -

۲۷۹- بیلن ٹائن ، جیمز رابرٹ : ایلیمنٹس آف ہندی ،

(Elements of Hindi + Bhoka Grammer)

لندن ۱۸۳۹ء ، یورپ اردو مراکز نمبر ۷۳ -

۲۸۰- بینس لیفٹیننٹ : ہندوستان میں عربی مشتقات کے بارے میں چند باتیں ، س : ۱۸۵۲ ، م : لندن ، بہ استفادۂ مقالہ نیر اقبال -

۲۸۱- کورنیلیس، اے ڈبلیو : افعال کی شکلیں، س : ۴۸ - ۱۹۴۳ء ، م : مسوری -

۲۸۲- ریجیمنٹل منشی : کوکس ، ای ٹی ، Cox, E. T.

(Regimental Munshi, being a cors of reading)London 1847 . N. A. Bib. ایڈیشن کا سال ۱۸۰۱ء لکھا ہے -

۲۸۳- گل کرسٹ - جے - بی : فارسی افعال کا جدید نظریہ مع ہندوستانی مترادفات ، س : ۱۸۰۰ء (پہلا ایڈیشن) ، م : تھومس ہولنگ میری پریس کلکتہ ، س : ۱۸۰۳ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : ہرکارہ پریس کلکتہ بہ استفادہ مقالہ نذر اقبال و خلیل الرحمن داؤدی نے اس کے پہلے ایڈیشن کا سال ۱۸۰۱ لکھا ہے -

ب

صرف و نحو و دیگر مسائل

۲۸۴- A gran Lang : کلکتہ ۱۷۹۸ء ، یورپی اردو مراکز ص : ۱۶ -

۲۸۵- Gilchrst : Urdu risala اردو رسالہ Calcuta, 1810 G. A. P· 113 -

۲۸۶- Gilchrist, J : Hindu Moral precepter (in Urdu Calcuta, 1802 - 1803 G. A. P. 110- اتالیق ہندی

۲۸۷- گلکرسٹ Gilchrist, J : پریکٹیکل آوٹ لائنز Practical outlines or a sketch of Hindustani arthoepy PP 24. Calcutta 1802, (رومن حروف میں دوضلع اردو ٹائپ میں N.A·P. 109 -

۲۸۸- گلکرسٹ Gilchrist, J. ہندوستانی زبان کی گرائمر ، A Grammar of a Hindustani language Calcutta 1796. G.A.P. 107.

۲۸۹- گلکرسٹ (Gilchrist, J.) : ہندوستانی اور انگریزی کی لغات A Dictionary, English + Hindustani, to which

is prefixed a grammar of the Hindustanee language. Calcutta. 1786-87. N.A.P. 106.

۲۹۰- گلکرسٹ (Gilchrist, J.B.) : ہندوستانی زبان پر ایسٹ انڈیا کے اجنبیوں کا رہنما ، The strangers East India guide to the Hindustanee language,) Calcutta, 1802 N. A. Bib.

۲۹۱- گلکرسٹ (Gilchrist, J.B.) : ہندوستانی داستان گو ، The Hindi story telleror entertaining exposition, vol. 2, 2nd ed. Calcutta, 1806 N.A. Bib.

۲۹۲- کریم الدین : حروف تہجی Mugoh-ul-lisan, Part I آگرہ ۱۸۵۳ ، N.A.Bib. -

۲۹۳- ولیمز : ہندوستانی سیکھنے کے لیے آسان تعارف ، یورپ میں اردو مراکز ص ۱۸ -

۲۹۴- ہندوستانی زبان پر اجنبیوں کا رہنما : The strangers East India guide to Hindustanee of grand popular language of India. ، اردو اقتباسات رومن حروف میں دیے ہیں ، Calcutta 1802 N.A.P. 109 -

۲۹۵- Walkor, J.P. مبتدی کی پہلی کتاب ، آگرہ ۱۸۵۴ء .NA.Bib.

۲۹۶- ارنسٹ بینڈر : اردو گرامر اینڈ ریڈر ، س ۱۹۶۷ء ، م : یونیورسٹی آف پیلونیا ، بہ حوالہ ہندوستانی از بنجمن شلزے مرتبہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

۲۹۷- اسپرینگر : انگریزی ہندوستانی گریمر (قواعد انگریزی ہندوستانی) ، س : ۱۸۴۵ ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ، یورپ میں اردو مراکز ص ۸۸ -

۲۹۸- اسمال ، ریورنڈ جارج : گرامر اردو یا ہندوستانی زبان ، س : ۱۸۴۷ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۵۸ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن بہ استفادہ مقالہ عطش درانی و مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی آخر الذکر نے اس کا نام قواعد ہندوستانی لکھا ہے -

۲۹۹- اسمال ، جی : اردو زبان کی قواعد ، س : ۱۸۹۵ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۰۰- اسمتھ ، پرسی : اردو قواعد ، س : ۱۸۹۰ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۰۱- ارناٹ ، اسٹینڈ فورٹ : جدید خود آموز قواعد ہندوستانی ،

(A new self Instructing grammar of the Hindus-tanee tongue. ، س : ۱۸۳۱ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۴۴ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی و مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی ، نذیر احمد ص ۹۷ -

۳۰۲- ارناٹ ، اسٹینڈ فورٹ : ہندوستانی زبان کی قواعد ، س : ۱۸۳۱ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۳۴ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۰۳- ارناٹ ، اسٹینڈ فورٹ : ہندوستانی گریمر ، س ۱۸۴۴ء ، م : لندن ، ڈنکس غوریز نے فرہنگ و حواشی کے اضافہ کے ساتھ شائع کیا - بہ استفادہ مقالہ عطش درانی و مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

۳۰۴- اکدل ، اے - اے : ہندوستانی گرامر ، س : ۱۹۱۸ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۳۰۵- ایسٹ وک ، ای - بی : ہندوستانی زبان کی مجمل قواعد (مختصر قواعد ہندوستانی) س : ۱۸۴۷ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۵۸ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۸۶۷ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : لندن بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ، یورپ میں اردو مراکز ص ۱۹ -

۳۰۶- اینڈریو ، ڈبلیو : ہندوستانی قواعد کا خاکہ ، س : ۱۸۳۰ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۰۷- براؤون ، سی-پی : ہندوستانی قواعد کی مبادیات ، س: ۱۸۵۸ء ، م : چیلٹینم، بہ استفادۂ مقالہ نیر اقبال -

۳۰۸- بری ٹن ، ڈبلیو : رسالہ قواعد ہندوستانی ، س : ۱۸۳۰ء ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

۳۰۹- بیلنٹائن ، جے - آر : مدراس کے طالب علموں کے واسطے ہندوستانی قواعد کا تعارف ، س : ۱۸۴۲ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۵۱ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۱۰- بیلنٹائن ، جے - آر : ہندوستانی زبان کی قواعد ، س : ۱۸۳۸ء (پہلا ایڈیشن) ، م : لندن ، س : ۱۸۳۹ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن و ایڈنبرا ، اس ایڈیشن میں برج اور دکنی بولیوں پر مختصر نوٹ بھی شامل ہے ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۱۱- بیمز ، جان : کمپیریٹو گرامر آف موڈرن آرین لنگویجز آف انڈیا ، س : ۱۸۷۲ء ، ۱۸۷۹ء ، م : لندن ، بہ حوالہ جامع القواعد (حصہ صرف) ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی ، نیز

دیکھیے اردو زبان کا ارتقا ، ڈاکٹر شوکت سبزواری ، یہ
کتاب تین جلدوں میں ہے -

۳۱۲- پاکر ایڈورڈ ہنری : ہندوستانی ، فارسی اور عربی کی آسان قواعد ، س : ۱۸۸۲ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۸۵ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۹۰۶ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ، مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

۳۱۳- پرائس ، کیپٹن ولیم : تین خاص زبانوں کی قواعد ، س : ۱۸۲۳ء (پہلا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۱۴- پرائس ، کیپٹن ولیم : ہندوستانی زبان کی نئی قواعد ، س : ۱۸۲۸ء (پہلا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۱۵- پلیٹس ، جان تھامسن : اے گرائمر آف ہندوستانی اور (or) اردو لنگویج ، س : ۱۸۷۳ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ، نیر اقبال نے پہلے ایڈیشن کی صراحت کے ساتھ اس کا سال اشاعت ۱۸۷۴ء تحریر کیا ہے ، نیز دیکھیے مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

س : ۱۹۰۴ء ، ۱۹۴۱ء ، م : آکسفورڈ یونیورسٹی پریس لندن ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ، سونیا نے ۱۹۴۱ء کے ایڈیشن کے بارے میں صراحت کی ہے کہ وہ آکسفورڈ ایڈیشن ہے -

پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں موجود ایڈیشن کے بارے میں معلومات یہ ہیں ، ص : ۱۵+۳۹۹ ، س : ۱۹۲۰ء (چھٹا ایڈیشن) ، م : آکسفورڈ یونیورسٹی پریس لندن ، اس

ایڈیشن کی خصوصیات کا عطش درانی نے تفصیل سے تعارف کرایا ہے ، اردو نامہ لاہور ، جون ۱۹۸۳ء -

۳۱٦- تھم ، سی - اے کپتان : ہندوستانی گرائمر سیلف ٹاٹ ، س : ۱۹۰۲ء (پہلا ایڈیشن) ۱۹۰۷ء (دوسرا ایڈیشن) ، ۱۹۰۸ء (تیسرا ایڈیشن) ۱۹۱٦ء (چوتھا ایڈیشن) ، م : لندن بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال و تصنیف سوبیا چرنیکووا -

۳۱۷- ٹائن ، جیمز آر بیلن : ہندوستانی گرائمر ، س : ۱۸۴۴ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸٦۴ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۸٦۸ء (چوتھا ایڈیشن) ، م : لندن ، عطش درانی کے مطابق ۱۸٦۸ء میں اس کا چوتھا ایڈیشن ترمیم و اضافہ کے بعد شائع ہوا - نیز دیکھیے مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی - ابو اللیث صاحب نے مصنف کا نام جیمز آربائن ٹائن لکھا ہے -

۳۱۸- ٹنڈال ، ریو ، ڈبلیو - ایس - سی : اے کنورسیشن گرائمر آف دی ہندوستانی لنگویج ، ص : ۸ + ۳۲۲ ، س : ۱۹۱۱ء (پہلا ایڈیشن) ۱۹٦۳ء (نیا ایڈیشن) ، م : لندن ، ن : ڈیوڈنٹ لندن ، نیر اقبال کے بہ قول ۱۹۱۱ء سے ۱۹٦۳ء تک اس کے بے شمار ایڈیشن نکلے ہیں -

۳۱۹- دناسی ، گرساں : اردو قواعد ، مضمون مشمولہ جرنل ایشیاٹک سوسائٹی ۱۹۳۸ء بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

۳۲۰- دیبی پرشاد : ہفت زبان قواعد اور مشقیں ، س : ۱۸۵۴ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال - ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی نے اس کا نام انگریزی میں یہ لکھا ہے ، Polyglot گرائمر اینڈ ایکسر سائزز ان پرشین ، انگلش ، عربیک ، ہندی ، اردو اینڈ بنگالی ، لیکن یہ صرف چھ زبانیں ہوئیں - مقدمہ بر ہندوستانی گرائمر -

۳۲۱- دیو ، دینا ناتھ : ہندوستانی قواعد ، س : ۱۸۸۶ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۲۲- ڈاسن ، جان : (John Dowson) ، اردو یا ہندوستانی کی قواعد (قواعد اردو یا ہندوستانی) ، ص : ۲۸۰ ، س: ۱۸۷۲ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۸۷ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۹۰۸ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال و مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی مصنف کا نام اردو حوالہ جات میں ڈوسن اور ڈاوسن بھی آیا ہے - یورپ میں اردو مراکز ص ۵۹ -

۳۲۳- ڈے ، گریسیم ے - بی : ہندوستانی خالص اور ملی جلی بولیوں کی قواعد ، س : ۱/۰۱ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۶۳ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن و کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۲۴- ڈی - اے - سی : ہندوستانی قواعد ، س : ۱۸۹۳ء ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

۳۲۵- جوشوا کیٹیلر ، جون : صرف و نحو ، مشمولہ منتخباب از ڈیوڈمل ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ، مطبوعہ اردو نامہ ، لاہور اگست ۱۹۸۳ء -

۳۲۶- جوشوا کیٹیلر ، جون : (ہندوستانی قواعد) Dessertation Selectae ، س : ۱۷۴۳ء ، ن : ڈیوڈمل (Dabid Mill) ، م : لیڈن ، جوشو اکیٹیلر کی گرائمر (ڈچ زبان میں) کا لاطینی ترجمہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ، مولوی عبدالحق نے ۱۷۱۵ء اس کا سال تصنیف بھی رکھا ہے - حامد حسن قادری کی تحقیق کے مطابق اس کا سال اشاعت ۱۷۴۴ء ہے -

بہ حوالہ مقالہ عطش درانی(۱) لیکن نذیر احمد نے اصل مطبوعہ نسخے کے حوالے سے ۱۷۴۳ء چھاپ (مذکورہ حوالہ ص ۸۸)۔

۳۲۷۔ رویک۔ ٹی : انگریزی ہندوستانی لغت مع ہندوستانی زبان کی قواعد ، س : ۱۸۱۱-۱۳ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۲۴ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، س : ۱۸۴۱ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : لندن و پیرس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۲۸۔ سلاٹر ، پروفیسر ایس : ہندوستانی گرائمر ، ص : ۶۴ ، س : ۱۸۴۹ء ، م : بپٹسٹ مشن کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ۔

۳۲۹۔ سن۔ جے۔ ون : اردو گرائمر ، س : ۱۸۸۳ء ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ۔

۳۳۰۔ سہگل سول چند : سہگل کی ہندوستانی گرائمر ، س : ۱۹۳۲ء (چھٹا ایڈیشن) ۳۷ - ۱۹۳۳ء (ساتواں ایڈیشن) ۱۹۴۵ء (گیارھواں ایڈیشن) ، م : شملہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال سونیا چرنیکووا نے بھی ۱۹۴۵ء کے شملہ ایڈیشن کا حوالہ دیا ہے ۔

۳۳۱۔ سہگل ، ایم ۔ سی : ہندوستانی گرائمر ، س : ۱۹۴۷ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۳۳۲۔ سیل ، ای : جامع القوانین ، س : ۱۸۷۷ء ، ۱۸۸۷ء (پانچواں ایڈیشن) ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۱۔ جناب عطش درانی کے جس مقالے کے حوالے آئے ہیں وہ ماہنامہ اردو نامہ لاہور بابت جون ۱۹۸۳ء میں شائع ہوا ہے ۔

۳۳۳- سیل روونڈ، کیاٹن : خلاصۃ القوانین ، سیل ، رورنڈید ورڈ : ص : ۴۴ ، س : ۱۸۹۱ء (تیرھویں دفعہ) ، م : مطبع نظام المطابع مدراس۔

ص : ۴۸ ، س : ۱۹۰۵ء (تیئسیویں بار) ، م : مطبع نظام المطابع مدراس۔

۳۳۴- سیل ، ای : خلاصۃ القوانین ابتدائی قواعد ، س : ۱۸۷۴ء (پہلا ایڈیشن) نیز ۱۸۷۸ء و ۱۸۷۹ء ، م : مدراس ، آخرالذکر دو ایڈیشنوں پر نمبر کی صراحت نہیں ہے ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال۔

۳۳۵- شیکسپیر ، جون : اے گرامر آف دی ہندوستانی لنگویج ، ص : ۱۱+۱۸۴ء ، س : ۱۸۱۳ء ، ۱۸۱۸ء ، ۱۸۲۶ء ، ۱۸۴۳ء ، ۱۸۴۶ء و ۱۸۵۸ء ، م : لندن ، مذکورہ بالا سنین میں اس کے چھ ایڈیشن لندن سے شائع ہوئے۔ آخری تین ایڈیشنوں میں دکنی زبان کی مختصر قواعد بھی شامل ہے ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال۔

عطش درانی نے آغا افتخار حسین کے حوالے سے اس کے ۱۸۵۵ء کے چھٹے ایڈیشن کا ذکر بھی کیا ہے۔ نیر اقبال اور عطش درانی دونوں کا ماخذ مولوی عبدالحق کی تحقیق ہے۔ صفحات کی تعداد پیش نظر تیسرے ایڈیشن (۱۹۲۶ء) سے دی گئی ہے جو کنگس بری لندن سے شائع ہوا۔

ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی نے چوتھے اور پانچویں ایڈیشن کا سینن ۱۸۴۴ء اور ۱۸۵۸ء بتائے ہیں ، بہ حوالہ مقدمہ بر ہندوستانی گرائمر۔

۳۳۶- **قان کہو ، پروفیسر** : ہندوستانی زبان کی گرائمر، س: ۱۸۸۲ء،
م : نیپولی ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ، ڈاکٹر ابو اللیث
صدیقی نے اس کی اشاعت ۱۸۸۳ء تحریر کی ہے بحوالہ مقدمہ ۔

۳۳۷- **فرگوسن ، جان** : اے شارٹ ڈکشنری آف دی ہندوستان
لنگویج ، رسالہ قواعد ، س : ۱۷۷۳ء ، م : لندن ، انگریزی
ہندوستانی اور ہندوستانی انگریزی میں دو حصوں میں لغت
بہ شمول قواعد پر ایک مقالے کے ۔

۳۳۸- **فوابز ، ڈنکن** : ہندوستانی گرائمر ، س ۱۸۴۶ء (پہلا ایڈیشن)
۱۸۵۵ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۸۵۹ء (نظر ثانی شدہ ایڈیشن)
۱۸۶۴ء (نیا ایڈیشن) ، ن : ڈبلیو - ایم - ایچ ایان اینڈ
کمپنی لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔ اس کے ۱۸۵۶ء
کے ایک ایڈیشن کا حوالہ عطش درانی نے دیا ہے ۔ ڈاکٹر
ابو اللیث صدیقی نے اس کے ۱۸۵۹ء کے ایڈیشن کا حوالہ
دیا ۔ مذکورہ بالا ناشر اس کے اسی ایڈیشن کا ہے ۔

۳۳۹- **فوابز ، ڈنکن** : آرناٹ کی ہندوستانی زبان کی گرائمر میں
اضافہ کیا ۔ لندن ۱۸۴۴ء ، بحوالہ یورپ میں اردو مراکز
ص ۳۵ ۔

۳۴۰- **فولکز ، الیکزینڈر** : مستشرق کی قواعدی یادداشت ،
س : ۱۸۵۳ء ، م : بمبئی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۴۱- **کالڈ ویل ، رابرٹ** : اے کمپریٹو گرائمر آف دراویڈن
لنگویجس ، س : ۱۸۷۵ء ، م : لندن ، ن : ٹریزر اینڈ کمپنی
لندن ، بہ استفادۂ تصنیف ڈاکٹر شری رام شرما ۔

۳۴۲- **کمپسن ، پروفیسر سائمن میتھو زایڈون** : ہندوستانی صرف و
نحو ، س : ۱۸۹۰ء ، ۱۸۹۳ء و ۱۹۰۶ء ، ن : کراسلے
لاک وڈ کمپنی لندن ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ۔

۳۴۳- **کورنیلیس ، اے - ڈبلیو :** ہندوستانی روزمرہ اور قواعد ، س : ۴۸-۱۹۴۳ء ، م: مسوری، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۴۴- **کیلاگ ، ایس - ایچ :** اے گرائمر آف ہندی لنگویج (پہلا حصہ) ، س : ۱۸۹۳ء (پہلا ایڈیشن) ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۳۴۵- **کیلاگ ، ایس - ایچ :** گرائمر آف دی ہندی لنگویج ، س : ۱۹۳۸ء ، ن : ٹرینر اینڈ کمپنی لمیٹڈ کارٹرلین ، بہ استفادہ تصنیف ڈاکٹر شری رام شرما -

۳۴۶- **کیلاگ ، ایس - ایچ :** ہندوستانی قواعد کے عناصر ، س : ۱۸۷۲ء ، م : اڑکی ، بہ استفادۂ مقالۂ نیر اقبال -

۳۴۷- **کیگن ، پادری ڈبلیو :** ہندوستانی گرائمر ، س : ۱۸۸۲ء ، م: سر دھنہ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ، مولوی عبدالحق اور ڈاکٹر ابواللیث صدیقی نے مصنف کا نام ڈبلیو کیگر لکھا ہے -

۳۴۸- **کیمپسن ، ایم :** ہندوستانی نحو اور محاورے ، س : ۱۸۹۰ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۹۴ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۴۹- **گپتا اور شرما :** آکسفورڈ اینگلو اردو قواعدیں ، س : ۳۷-۱۹۳۳ء ، م : آکسفورڈ یونیورسٹی پریس لندن -

۳۵۰- **گجانند داس دیو ، نگرے :** ہسٹاریکل گرائمر آف اپ بھرنش ، س : ۱۹۴۸ء ، م : پونا ، ن : دکن کالج پونا ، بہ استفادہ تصنیف ڈاکٹر شری رام شرما -

۳۵۱- **گرین ، اے - او :** ہندوستانی قواعد (دو حصوں میں) ، س : ۱۸۹۵ء ، م : آکسفورڈ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۵۲- گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان : اے گرائمر آف دی ہندوستانی لنگویج ، ص : ۳۱۴ ، س : ۱۷۹۶ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۰۹ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : کرانیکل پریس کلکتہ ، مقدمہ(۱) خلیل الرحمان داؤدی عتیق صدیقی نے اس کے صفحات کی تعداد ۳۳۸ اور مولوی عبدالحق نے اس کے صفحوں کی تعداد ۳۳۶ بتائی ہے - عطش درانی نے اس کے پہلے ایڈیشن کا سنہ ۱۷۹۴ء تحریر کیا ہے -

۳۵۳- گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان : دی اینڈکس ، س : ۱۷۹۸ء ، م : کلکتہ ، "ضمیمہ" (لغت و قواعد) مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی -

۳۵۴- گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان : اے نیو تھیوری اینڈ پراسپکٹس آف پرشین ورب ، س : ۱۸۰۱ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۰۴ء دوسرا ایڈیشن) "نو ایجاد یعنی نقشہ افعال فارسی مع مصدرات آن و مترادف ہندوستانی"، مقدمہ خلیل الرحمن داؤدی -

۳۵۵- گلیسٹن : ہندوستانی زبان کی قواعد ، گل کرسٹ کی نظر سے یہ کتاب گذری تھی عتیق صدیقی نے گل کرسٹ اورس کا اس میں ذکر کیا ہے مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی -

۳۵۶- ساتھر ، پروفیسر کاٹن : ہندوستانی گریمر ، س : ۱۸۶۴ء (پہلا ایڈیشن) ، م : لندن ، سونیر ولیم نے اسے ۱۸۷۶ء میں مرتب کر کے شائع کیا - بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

---

۱- مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی سے مراد قواعد زبان اردو از گل کرسٹ پران کا مقدمہ ہے -

۳۵۷- سعید کان پوری ، مرزا : کمپیریٹو گرامر اینڈ ویکیبلری آف ٹرکش ، عربیک ، پرشین ، اردو اینڈ انگلش ، ڈاکٹر ابواللیث صدیقی نے بہ حوالہ گارسان دتاسی لکھا ہے کہ ۱۵ اکتوبر ۱۸۵۷ء کو انجمن لاہور کو اس کا ایک قلمی نسخہ پیش کیا گیا تھا ۔

۳۵۸- مونیر ، ولیمز : عملی ہندوستانی تواعد ، س : ۱۸۶۲ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۷۱ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۸۷۶ء (تیسرا ایڈیشن) م : لانگ مین ، لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۵۹- مونیر ولیمز : ہندوستانی قواعد کی مبادیات Rudiments of Hindustani Grammer چیلیٹنہم ۱۸۵۸ء Cheltenham یورپ میں اردو مراکز ص ۱۸ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۶۰- مونیر ولیمز : (Hindustani Premier) ، رومن رسم الخط میں ، ابتدائی صرف و نحو کے ساتھ ساتھ کثیر الاستعمال الفاظ کے معانی ، کہانیاں اور لطیفے ، لندن ۱۸۶۰ - یورپ میں اردو مراکز ص ۱۷ -

۳۶۱- مونیر ولیمز : ہندوستانی گرامر - پریکٹیکل ، Hindustani Grammer Practical، رومن رسم الخط میں ، لندن ۱۸۶۲ و ۱۸۷۱ء ، یورپ میں اردو مراکز ص ۱۷ -

۳۶۲- ولٹ ، جے : اردو قواعد ، س : ۴۳ - ۱۹۳۸ ، ۱۹۴۳ء (پانچواں ایڈیشن) ۱۹۴۵ (چھٹا ایڈیشن) ، م : آکسفورڈ یونیورسٹی پریس بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۶۳- بیڈلے ، جارج : عام طور پر مدرس کہلائی جانے والی ہندوستانی زبان کی عملی اور عامیانہ بولیوں پر قواعدی اشارے

س : ۱۷۷۲ء ، ۱۷۷۴ء ، ۱۷۸۴ء و ۱۷۹۷ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالۂ نیر اقبال ۔

عطش درانی کی تحقیق کے مطابق ہیڈلے کی "ہندوستانی قواعد" ۱۷۶۵ء میں مرتب ہوئی اور ۱۷۷۰ء میں لندن سے اس کا پہلا ایڈیشن شائع ہوا ۔

خلیل الرحمن داؤدی نے اس کے دیگر ایڈیشنوں کی تفصیل یہ دی ہے ۔

۱۷۷۴ء (تیسرا) ۱۷۰۹ء (چوتھا) ۱۷۹۴ء (پانچواں) ۱۷۹۷ء (چھٹا) ۱۸۰۲ء (ساتواں ایڈیشن مع تصحیح و اضافہ) از مرزا محمد نطرت دہلوی) ۱۸۰۹ء (آٹھواں) ۔

آخری دو ایڈیشن ہیڈلے کی وفات کے بعد شائع ہوئے ۔ مقدمہ خلیل الرحمن داؤدی ۔

۳۶۴- ہیڈلے جارج : مدرس زبان کی مختصر قواعد ، س : ۱۷۷۹ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۶۵- ہیرس ، ہنری : انالسیز گرامر اینڈ ڈکشنری آف ہندوستانی لنگویج ، س : ۱۷۹۱ء ، م : مدراس ، مقدمہ خلیل الرحمن داؤدی و مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی ۔

۳۶۶- امام بخش Imam Bukhsh : A grammer of Urdu Language, Madras, 1845 N.A. Bib.

۳۶۷- جان ڈوسن : قواعد ہندوستان ، پہلی بار ۱۸۷۲ء ، یورپ میں اردو مراکز ص ۲۲ ۔

۳۶۸- ــــ عربی ۔ فارسی اور ہندوستانی زبانوں کے قواعدی اصولوں پر سوالات کا سلسلہ ، س : ۱۸۰۸ء ، م : کلکتہ ، فورٹ ولیم کالج میں استعمال کے لیے ۔

۳۶۹ - — : کمپیریٹو گرامر آف پراکرت لنگویجس : س : ۱۹۵۷ء ، ن : موتی لال بنارسی داس ، دارا نامی ، جرمن زبان میں لکھی گئی کتاب کا انگریزی ترجمہ از سبھدرجھا - بہ استفادہ تصنیف ڈاکٹر شری رام شرما -

۳۷۰ - — : ہندوستانی زبان کی قواعد : مشرق اور رومن رسم الخط میں ، س ۱۸۵۹ ء ، ن : ولیم ایچ ایلن ، لندن ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی -

۳۷۱ - Rules of Urdu Grammar: Calcutta, 1846. N.A.P. 115.

ج

متفرق

وہ کتابیں جن میں قواعد بھی شامل ہیں -

۳۷۲ - **احمد ، سید :** مینول ، س : ۱۸۹۰ء ، م : پٹنہ ، بہ استفادہ ، مقالہ نیر اقبال -

۳۷۳ - **اسٹوارٹ ، چارلس :** کرناٹک میں بولی جانے والی ، ہندوستانی زبان کا تعارف ، س : ۱۸۰۸ ء (پہلا ایڈیشن) ، م: کلکتہ ، س : ۱۸۴۳ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۷۴ - **اسٹینلے ایچ :** بول چال کی ہندوستانی ، س : ۴۸—۱۹۴۳ء - ن : تار پور والا -

۳۷۵ - **اسٹوفر ، ڈبلیو :** ماڈری اردو رہنما ، س : ۴۸ — ۱۹۴۳ء ، ن : ایجوکیشنل پبلیکیشنز کمپنی -

۳۷۶ - **اکبر خان حیدری ، محمد :** رومن اردو ریڈر ، س : ۱۹۲۹ء (پہلا ایڈیشن) ۳۲ - ۱۹۲۹ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۹۳۵ء (دسواں ایڈیشن) ۱۹۳۸ (نیا ایڈیشن) ، ن : لوزک ، لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۷۷ - **اوگرز ، ای ایچ ،** ہندوستانی کیسے بولیں ، س : ۱۸۸۷ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۷۸ - **ایشوری داس :** سپاہی کے لیے ہندوستانی ہمدم ، س: ۱۸٦۱ء م : بنارس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۷۹ - **ایمسر :** تین مقبول زبانوں کا رہنما ، س ٥٦ - ۱۹٥۳ء م : مدارس -

۳۸۰ - **آزاد ، محمد حسین :** مبتدیوں کے لیے ہندوستانی مینول ، س : ۱۸۸٦ء ، م : بمبئی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال (بظاہر مشکوک) -

۳۸۱ - **آزاد ، محمد حسین :** ہندوستانی گفتگو کی ہینڈ بک ، س : ۱۸۸٦ء ، م : کلکتہ وسیرام پور ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال (بظاہر مشکوک) -

۳۸۲ - : **بخش ، ایچ کے :** اردو میڈایزی ، س : ٤٨ - ۱۹٤۳ء ، م : لکھنو - بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۸۳ - **براڈیل ، کپتان جی - ای :** رومن طرز تحریر میں ہندوستانی مینول ، س : ۱۸٦۹ ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۸٤ - **براؤن ، سی - پی :** انگریزی اور ہندوستانی تراکیب زبان ، س : ۱۸٥٥ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۸۵ - **برک ، ڈبلیو - ایس :** بول چال کی ہندوستانی ، ن : نیومین کلکتہ ، ۱۹۲۰ — ۳۲ء میں شائع ہونے والی کتابوں کی فہرست سے ، بہ حوالہ مقالہ نیر اقبال -

۳۸۶ - **بہمن جی دوسا بھائی ، منشی :** بامحاورہ جملے ، س : ۱۸۷۳ء م : بمبئی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۸۷ - **بیلنٹائن ، جے - آر :** ہندوستانی گفتگو کی جیبی رہنما ، س : ۱۸۳۹ء ، م : لندن ، بہ استفادۂ مقالہ نیر اقبال -

۳۸۸ - **بیلی ، ٹی - گراہم :** ٹیچ یورسیلف اردو ، ص : ۳۱۴ - ن : انگلش یونیورسٹیز ، لندن -

۳۸۹ - **بینسن ، جے - ایف :** ہندوستانی مینول ، س : ۱۸۸٦ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۹۰ - **بار تولد ، پروفیسر اوتا کو :** مبادی ہندوستانی ، س : ۱۹۳۱ء ، م : پسراگ : چیکوسلوا کیہ ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

۳۹۱ - **پارکس ، ایچ - سی :** آسان ہندوستانی ، س : ۱۹۳۷ء ، ن : لوزک ، لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۹۲ - **پرائس ، کیپٹن ولیم :** ہندوستانی اور ہندی انتخابات (دو جلد) س : ۱۸۲۷ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۳۰ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، اس کتاب میں برج بھاشا اور ہندوستانی زبان کے مبادیات شامل ہیں - بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۹۳ - **پول ، کیپٹن ایچ - کیچ :** اردو عام اور فوجی ، س : ۱۹۴٦ء م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

۳۹۴ - **پولوک اور حسین :** جیبی ہندوستانی ، س : ۱۹۰۰ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۳۹۵ - **ٹرنر ، ڈبلیو : ملٹری اردو کا رہنما** ، س : ۵۲-۱۹۴۹ء ، م : ایجوکیشنل پبلیکیشن پریس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۹۶ - **ٹوئیڈی ، جے :** ہندوستانی جیسا کہ اس کو بولنا چاہیے ، س : ۱۸۹۰ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۹۳ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۹۰۰ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۹۷ - **جواہر سنگھ :** اردو ٹیچر ، س : ۱۸۹۳ء ، م : انبالہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۹۸ - **جون ، ای :** سیلف ہندوستانی یا اردو ٹیچر ، س : ۱۹۴۲ء (پہلا ایڈیشن) ۱۹۶۰ء (دوسرا ایڈیشن) ، **ن :** رام نرائن لال، الہ آباد ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۹۹ - **جونسٹن ، آر :** اردو امتحان پاس کرو ، س : ۴۸-۱۹۴۳ء ، ن : تھیسکر اینڈ کمپنی ، بمبئی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۰۰ - **چندرسین :** ہندوستانی رہنما سپاہی کے لیے ، س : ۱۸۸۲ء ، م : شاہجہانپور ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۰۱ - **چیپ مین ، میجر ایف - آر - ایچ : فوجی طالب علموں کے لیے** اردو ریڈر ، س : ۱۹۱۰ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، نیر اقبال کے مطابق یہ "ہندوستانی کیسے سیکھیں" کا دوسرا ایڈیشن ہے جو اس عنوان سے شائع کیا گیا ۔ بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۰۲ - **چیپ مین ، میجر ایف - آر - ایچ :** ہندوستانی کیسے سیکھیں ، س : ۱۹۰۵ء (پہلا ایڈیشن) ، لندن ۱۹۲۹ء ، م : لندن ، کلکتہ ، بمبئی ، **شملہ** ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال و نذیر احمد ۔

۴۰۲ - **حکیم ، جے - آر - اے :** جدید روزمرہ کی ہندوستانی ، س : ۱۹۳۰ء (دسواں ایڈیشن) ، م : لندن ، ۱۹۲۰-۳۲ء میں شائع ہونے والی کتابوں کی فہرست سے بہ حوالہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۰۴ - **حیدر جنگ بہادر :** کلید ہندوستانی ، س : ۱۸۶۱ء ، م : لندن ، بہ استفادۂ مقالہ نیر اقبال ، ڈاکٹر ابواللیث صدیقی نے اس کا نام "کی ٹو ہندوستانی" انگریزی میں لکھا ہے ۔ مقدمہ پر ہندوستانی گرامر ۔

۴۰۵ - **خاں ، ایم - اے :** سفری ہندوستانی ، س : ۱۹۴۳-۴۸ء ، ن : تھیسکر اینڈ کمپنی ، بمبئی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۰۶ - **راجرس ، ای - ایچ :** ہندوستانی کیسے بولیں ، س : ۱۸۶۱ء م : لندن ، ضمناً قواعد کی بحث ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی یورپ میں اردو مراکز ، ص ۶۱ -

۴۰۷ - **رانکنگ ، جی - ایس - الیگزنڈر :** اردو پروز کمپوزیشن ، س : ۱۸۹۲ء (پہلا ایڈیشن) ، م : بپٹسٹ مشن پریس ، کلکتہ ، ن : ٹھاکر اینڈ اسپنک کمپنی ، کلکتہ ، اس کتاب کی تالیف میں مولوی محمد یوسف جعفری نے مصنف کی مدد کی تھی - بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ، نیر اقبال نے اس کا نام "اردو نثر کی انشا کے لیے تعارفی مشقیں" لکھا ہے -

۴۰۸ - **رانکنگ ، جی - ایس - اے :** اردو ہندوستانی پرائمر ، س : ۱۸۹۹ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۰۹ - **رانکنگ ، جی - ایس - الیگزنڈر :** آسان اردو پاکٹ بک ، ص : ۲۵۶ ، س : ۱۸۹۵ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : بپٹسٹ مشن پریس ، کلکتہ ، ن : ٹھاکر اینڈ اسپنک کمپنی ، کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ۔

۴۱۰ - **رانکنگ ، جی - ایس - الیگزنڈر :** تعلیم زبان اردو ، ص : ۱۳۰ ، س : ۱۸۸۹ء ، م : بپٹسٹ مشن پریس ، کلکتہ ، ن : ٹھاکر اینڈ اسپنک کمپنی ، کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

۴۱۱ - **رانکنگ ، جی - ایس - اے :** ہندوستانی کے امتحان کے لیے پرچوں کے نمونے ، س : ۱۸۹۹ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۱۲ - **رانکنگ ، جی - ایس - اے :** ہندوستانی کے لیے رہنما ، س : ۱۸۸۹ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۹۵ء (تیسرا ایڈیشن) ۱۸۹۷ء (نیا ایڈیشن) ۱۹۰۴ء (پانچواں ایڈیشن)، م : کلکتہ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ، عطش درانی نے اس کتاب کے نام کا ترجمہ "رہنمائے ہندوستانی" کیا ہے -

۴۱۳ - **روبک ، کیپٹن تھامس :** ترجمان ہندوستانی ، س : ۱۸۱۸ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۲۴ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۸۴۱ء (تیسرا ایڈیشن) ، عطش درانی کی تحقیق کے مطابق دوسرا ایڈیشن کارمیکال اسمتھ کی نظرثانی کے بعد شائع ہوا تھا - تیسرے ایڈیشن کا مقام اشاعت عطش درانی صاحب نے لندن اور پیرس لکھا ہے -

۴۱۴ - **رینالڈس ، ایم - سی :** نو واروں کے لیے گھریلو ہندوستانی مینول ، س : ۱۸۸۶ء ، م : کلکتہ ، س : ۳۲—۱۹۲۸ء (چھٹا ایڈیشن) ، م : نیومین ، کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۱۵ - **سعید الظفر خان :** بالغوں کے لیے اردو ، س : ۱۹۱۴ء ، م : کتابستان ، الہ آباد ، نیر اقبال کی تحقیق کے مطابق ۱۹۴۸ء تک اس کے کئی ایڈیشن نکلے -

۴۱۶ - **سکھ دیو تیواری ، پنڈت :** رومن ہندوستانی کا مینول ، س : ۱۹۰۰ء ، م : الہ آباد ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۱۷ - **سنگا جی راؤ :** ہندوستانی زبان سیکھنے کا عملی طریقہ ، س : ۱۸۹۷ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۱۸ - **سنگھ ، ایم - ایم :** بیک ہندوستانی ، س : ۱۹۴۳—۴۸ء ، م : یونیورسٹی آف کولمبیا ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۱۹ - **سہگل سول چند :** ہندوستانی مینول ، س : ۱۹۳۳—۳۷ء ، (چھٹی ایڈیشن) ۱۹۴۴ء (گیارھواں ایڈیشن) م : شملہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۲۰ - **سید ، ایس - بی :** ہندوستانی بغیر ماسٹر کے ، س : ۱۹۴۳—۴۸ء ، (چھٹا ایڈیشن) ، م : روٹیلیج ، س : ۱۹۶۰-۶۲ء ، م : تار پور والا ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۲۱ - **شاہی ، اے - ٹی :** بول چال کی ہندوستانی پندرہ دن میں ، س : ۱۹۴۹-۵۲ء ، م : ایجوکیشنل پبلیکیشن پریس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۲۲ - **شاہی ، اے - ٹی :** ہندوستانی کا امریکی رہنما ، س : ۱۹۴۳-۴۸ء ، م : ایجوکیشنل پبلیکیشن پریس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۲۳ - **شاہی ، اے - ٹی :** یوروپین کے لیے ہندوستانی رہنما ، س : ۱۹۴۳-۴۸ء ، م : ایجوکیشنل پبلیکیشنز پریس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۲۴ - **شوکت علی :** ہندوستانی فارسی رہنما ، س : ۱۸۹۵ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۲۵ - **شیکسپیر ، جان :** ہندوستانی زبان کا تعارف ، س : ۱۸۴۵ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۲۶ - **شیکسپیر، جان :** ہندوستانی مبادیات کا سلسلہ ، **س:** ۱۸۱۵ء ، (پہلا ایڈیشن) ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۲۷ - **شیکسپیر، جان :** ہندوستانی مبادیات کا سلسلہ ،

The Regiment Munshi, London, 1847,

۳۲۸ - **صاحب علی ، منشی میر :** ہندوستانی بول چال کے مطالعے کے لیے کچھ اشارے ، س : ۱۹۰۱ء ، م : بنارس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۲۹ - **صدیق الحسن خاں :** جدید ہندوستانی ٹیچر، س: ۱۹۴۳-۴۸ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : دہلی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۳۰ - **ھدالت خاں :** مشقوں کی کتاب ، **س:** ۱۸۹۰ء ، م : کلکتہ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۳۱ - **غلام علی ، میر :** انگلش اینڈ ہندوستانی فریسولوجی ، انگلش اینڈ دکنی ، ص : ۲۳۶ ، س : ۱۸۵۵ء ، م : مدراس ، فلپ براؤن کی ہدایت کے مطابق ، بہ حوالہ[1] مقدمہ ڈاکٹر ابواللیث صدیقی ۔

۳۳۲ - **غلام محمد ، منشی :** ہندوستانی مکالمے مع قواعد ، **س :** ۱۸۵۹ء (پہلا ایڈیشن) ، م : لندن ، **س :** ۱۸۶۳ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : بمبئی، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۳۳۳ - **فلپس ، اے ۔ این :** ہندوستانی محاورے ، س : ۱۸۹۲ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

---

۱ ۔ ڈاکٹر ابواللیث صدیقی کے مقدمہ کا جہاں کہیں حوالہ آیا ہے ، اس سے مراد بنجمن شلزے لی ہندوستانی گرامر پر ڈاکٹر صاحب کا مقدمہ ہے ۔

۴۳۴ - **فلٹ ، ڈنگاس کریوں :** اردو محاورات ، س : ۱۶۱۰ء (پہلا ایڈیشن) ، ۱۹۱۳ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی ۔

۴۳۵ - **فلٹ ، ڈی ۔ سی :** گھریلو ہندوستانی ، س : — ، ۱۹۳۱ء (دوسرا ایڈیشن) ، ن : روٹیلیج ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۳۶ - **فلٹ ، ڈی ۔ سی :** ہندوستانی اسٹیمبلنگ بلاکس ، س : ۱۹۰۹ء (پہلا ایڈیشن) ، — ، ۱۹۲۱ء (تیسرا ایڈیشن) ، ن : گوسباٹی لا کوڈ اینڈ سنز ، لندن ، بہ استفادہ مقالات نیر اقبال و عطش درانی ۔

۴۳۷ - **فلٹ ، ڈی ۔ سی :** ہندوستانی مشقیں ، س : ۱۹۱۲ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۳۸ - **فلٹ ، ڈی ۔ سی :** ہندوستانی مینول ، ص : ۲۵۰+۷ ، س : ۱۹۱۰ء (پہلا ایڈیشن) ، ۱۹۱۳ء (دوسرا ایڈیشن) ، ۱۹۱۸ء (تیسرا ایڈیشن) ، ۱۹۳۲ء (چوتھا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔ صفحات کی تعداد تیسرے ایڈیشن کی ہے ۔

۴۳۹ - **فوربز ، ڈنکن :** ہندوستانی مینویل ، س : ۱۸۴۵ء (پہلا ایڈیشن) ، ۱۸۴۸ء (دوسرا ایڈیشن) ، ۱۸۵۹ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۰ - **قادر :** ہندوستانی کا آسان رہنما ، س : ۱۸۸۸ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۱ - **کریٹس ، اے :** ہندوستانی زبان کا مینول ، س : ۱۸۸۷ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۲ - **کریٹس ، اے :** ہندوستانی میں امتحان کے امیدواروں کے لیے اشارے ، س : ۱۸۸۸ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۳ - **کشن سنگھ :** جدید ہندوستانی معلم ، س : — ، (دوسرا ایڈیشن) ، ن : تھیسکر اینڈ کمپنی ، لندن ، ۳۳-۱۹۲۰ء میں شائع ہونے والی فہرست سے ، بہ حوالہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۴ - **کنیڈی ، پی :** ہندوستانی انگلش پرائمر ، س : ۱۸۸۲ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۵ - **کیچ پول ، ایچ :** ابتدائی اردو ، س : ۱۹۴۶ء ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۶ - **گراہم بیلے - ٹی :** اردو سیکھو ، س : ۱۹۵۶ء ، (نیا ایڈیشن) ، ۱۹۶۳ء (ایک اور ایڈیشن) ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۷ - **گراہم ، بیلے - ٹی :** ہندوستانی سیکھو ، س : ۱۹۵۰ء ، م : یونیورسٹی پریس ، لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۸ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان :** دی انٹی جرگونسٹ ، س : ۱۸۰۰ء (پہلا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، "ہندوستانی زبان پر مختصر مقدمہ" مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی ۔ نیز مقالہ نیر اقبال ۔

۴۴۹ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان :** دی اورینٹیل لنگوئسٹ ، س : ۱۷۹۸ء (پہلا ایڈیشن) ، ۱۸۰۲ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، "مشرق زبان داں" مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی ۔

۴۵۰ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان : دی اسٹر ٹیچرس ایسٹ انڈیا -** گائیڈ ٹو دی ہندوستانی اور گرانڈ پالولر لنگویج آف انڈیا ، س : ۱۸۰۲ء (پہلا ایڈیشن) م : کلکتہ ، س : ۱۸۰۸ء (دوسرا ایڈیشن) ، ۱۸۳۰ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، "معلم ہندوستانی" مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی -

۴۵۱ - **گل کرسٹ ، جے - بی :** ہندوستانی اصول ، س : ۱۸۰۲ء (پہلا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال - عطش درانی صاحب نے شاید اسی کا نام ہندی اصول لکھا ہے اور سال اشاعت ۱۸۰۹ء بتایا ہے - یقیناً یہ اس کا کوئی بعد کا ایڈیشن ہوگا -

۴۵۲ - **گل کرسٹ ، جے - بی :** ہندوستانی فلولوجی ، س : ۱۸۱۰ء (دوسرا ایڈیشن) ، ۱۸۲۵ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : ایڈنبرا و لندن ، اس کا پہلا ایڈیشن ۱۷۹۶ء میں ہندوستانی زبان کی قواعد کے عنوان سے کلکتہ سے شائع ہوا تھا - دوسرے ایڈیشن سے نام تبدیل کر دیا - بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال و خلیل الرحمان داؤدی -

۴۵۳ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان :** ہندی ایکسرسائزز فار دی فرسٹ اینڈ سیکنڈ اگزا مینیشنز ان ہندوستانی ، س : ۱۸۰۱ء (پہلا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، "ہندی کی آسان مشقیں" فورٹ ولیم کالج کے امتحان ہندوستانی کے لیے - مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی -

۴۵۴ - **گل کرسٹ ، جے - بی :** ہندی ڈائریکٹری ، س : ۱۸۰۲ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۵۵ - **گل کرسٹ ، جے - بی :** ہندی رومن املا ، س : ۱۸۰۴ء (پہلا ایڈیشن) ، ۱۸۲۰ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : کلکتہ و لندن -

۴۵۶ - **گل کرسٹ ، جے - بی :** ہندی بک مدد ، س : ۱۸۰۲ء (پہلا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، مقالہ نیر اقبال اس کا اردو نام ''ہندی عربی آئینہ'' ہے - خلیل الرحمان داؤدی نے پہلے ایڈیشن کا سنہ ۱۸۰۴ء لکھا ہے - دیکھیے ان کا مقدمہ و مقالہ -

۴۵۷ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان :** دی ہندی سورال پریسیپٹر اینڈ پرشین اسکالرز شارٹسٹ ، روڈ ٹو دی ہندوستانی ، اور وائس ورسا ، س : ۱۸۰۲ء (پہلا ایڈیشن) ، م : ہندوستانی پریس ، کلکتہ ، س : ۱۸۲۱ء (دوسرا ایڈیشن)، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ، اس کا اردو نام ''اتالیق ہندی'' ہے - خلیل الرحمان داؤدی نے اس کے پہلے ایڈیشن کا سال ۱۹۰۳ء لکھا ہے - نیر نے لکھا ہے کہ یہ کتاب کالج (فورٹ ولیم) کے شعبہ ہندوستان کے علمانے ڈاکٹر گل کرسٹ کی ہدایت و نگرانی میں ترجمہ و مرتب کی - مقدمہ برقواعد زبان اردو مقالہ مطبوعہ اردو نامہ لاہور ، بابت ماہ اگست ۱۹۸۳ء -

۴۵۸ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان :** دی ہندی مینول اور کاسٹ آف انڈیا ، س : ۱۸۰۲ء - ۱۸۰۳ء (پہلا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، ''بیاض ہندی'' مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی -

۴۵۹ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان :** پریکٹیکل آوٹ لائنز اور اے اسکیچ آف ہندوستانی اور تھوپی ان دی رومن کیریکٹرز ، س : ۱۸۰۴ء (پہلا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ، ''علمی خاکے'' مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی -

۴۶۰ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان :** ڈائیلاگ - انگلش اینڈ ہندی ، س : — ، ''مکالمات انگریزی و ہندوستانی'' متعدد ایڈیشن

کلکتے، ایڈنبرا اور لندن سے شائع ہوئے، مقدمہ خلیل الرحمن داؤدی۔

۳۶۱ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان : دی اورینٹل فیبولسٹ** ، س : ۱۸۰۳ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۰۹ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : کلکتہ و ایڈنبرا ، ''مشرقی قصے'' مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی۔

۳۶۲ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر : دی ہندی اسٹوری ٹیلر**، س : ۱۸۰۲ء - ۱۸۰۳ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۰۶ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : کلکتہ ''ہندی داستان گو'' مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی۔

۳۶۳ - **گل کرسٹ ، ڈاکٹر جان : دی جنرل ایسٹ انڈیا گائیڈ اینڈ ویڈ مکیم** ، س : ۱۸۲۵ء (پہلا ایڈیشن) ، م : لندن ، مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی۔

۳۶۴ - **گوکھلے ، وی :** ہندوستانی زبان ، س : ۱۸۹۲ء ، م : بمبئی، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال۔

۳۶۵ - **گیفرڈ ، ایف - آر :** فوقانیہ اردو کی رہنما ، س : ۴۸-۱۹۴۳ء ن : تھیسکر اینڈ کمپنی ، بمبئی۔

۳۶۶ - **لائل ، سی - جے :** انگریزی ہندوستانی بول چال ، س : ۱۸۹۷ء ، م : لاہور ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال۔

۳۶۷ - **لائل ، سر چارلس :** ہندوستانی **زبان** کا خاکہ ، س : ۱۸۸۰ء م : ایڈنبرا ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال۔

۳۶۸ - **لریمبل ہے - اے - کے ، مسترد :** آسان بول چال کی ہندوستانی ، ن : تھیسکر اینڈ کمپنی ، لندن ، ۳۲-۱۹۲۰ء میں شائع ہونے والی فہرست سے ، بہ حوالہ مقالہ نیر اقبال۔

۳۶۹ - **سترا ، آر :** ہندوستانی معلم ، س : ۱۹۰۴ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال۔

۴۷۰ - **محمد علی :** ہندوستانی ٹیچر ، س : ۱۸۷۰ء (تیسرا ایڈیشن) ۱۸۷۶ء (چوتھا ایڈیشن) ، م : بنگلور ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۷۱ - **مسے ، ولیم اور ایلن ، جے - ایچ :** اردو کی پہلی کتاب ، س : ۱۹۳۶ء ، ن : کرسچین لٹریری سوسائٹی ، الہ آباد ، بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

۴۷۲ - **مونیر ، ولیمز :** ہندوستانی پرائمر ، س : ۱۸۶۰ء ، م : لندن، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۷۳ - **مونیر ، ولیمز :** ہندوستانی زبان کا آسان تعارف ، س : ۱۹۵۸ء ، م: لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ، مولوی عبدالحق کے حوالے سے عطش درانی نے بھی اس کا ذکر کیا ہے اور "تعارف مطالعہ ہندوستانی" نام لکھا ہے -

۴۷۴ - **میک ملن ، اے - ڈبلیو :** ہندوستانی کا رہنما ، س : ۱۹۴۷ء ، م : گورنمنٹ پریس ، نجی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۷۵ - **میک موہن ، کپتان :** ہندوستانی کے مطالعے کے لیے کارآمد اشارے ، س : ۱۸۸۶ء ، م : پونا ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۷۶ - **نرائن داس :** ہندوستانی امتحان کے امیدواروں کے لیے مدد ، س : ۱۸۹۷ء ، م : شاہجہانپور ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۷۷ - **نرائن داس :** ہندوستانی کا بہترین معلم ، س : ۱۸۹۸ء ، م : متھرا ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۷۸ - **واجد علی خاں :** اینگلو ہندوستانی ہینڈ بک ، س : ۱۸۵۰ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۷۹ - **نول ، جے - ڈبلیو : ہندوستانی مترادفات ، س : ۱۸۷۳ء ،**
م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۸۰ - **واز ، اے : بحری افسر کے لیے ہندی ترجمان ، س : ۱۸۷۹ء**
م : بمبئی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۸۱ - **واسوامی ، بی - جے :** آسان ہندوستانی ، س : **۱۹۴۵ء**
(آٹھواں ایڈیشن) ، م : **کراچی** ، بہ استفادہ مقالہ **نیر اقبال -**

۴۸۲ - **ولموٹ ، لیفٹیننٹ ارڈے :** ہندوستانی با **محاورہ جملے ،**
س : ۱۸۸۷ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۸۳ - **ہارے ، اے - ایچ :** بول چال کی ہندوستانی **کا تعارف ،**
س : ۱۹۴۴ء (پہلا ایڈیشن) ۱۹۵۵ء **(تیسرا ایڈیشن) ،**
م : **کے** - پال ، لندن ، س : ۱۹۶۳ء **(نیا ایڈیشن) ،**
ن : ڈوور ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۸۴ - **ہال رالڈ ، ڈبلیو - آر ایم : تحصیل الکلام** یا آسان ہندوستانی ،
س : مابین ۱۸۶۶ء و ۱۸۷۰ء **متعدد حصوں میں ،**
م : لاہور و **دہلی** ، س : ۱۸۷۳ء **(دوسرا مکمل ایڈیشن)**
۱۸۸۹ء (نیا ایڈیشن) ، م : **لندن** ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۸۵ - **ہال رالڈ ، ڈبلیو - آر - ایم :** ہر روز کی ہندوستانی ،
س : ۱۹۰۶ء ، م : لاہور و لندن ، بہ استفادہ مقالہ
نیر اقبال -

۴۸۶ - **ہری چند :** ہندوستانی مینول ، س : ۱۹۰۰ء ، م : **پشاور ،**
بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۸۷ - **ہوگو :** آسان ہندوستانی ، س : ۱۹۴۶ء (پہلا ایڈیشن) ،
ن : میکے ، **لندن** ، نیر اقبال کے مطابق ۱۹۶۳ء تک اس
کے کئی ایڈیشن شائع ہو چکے ہیں -

۴۸۸ - **ہونگز والا ایچ - ایم - ای :** بول چال کی ہندوستانی ، س : ۱۹۴۵ء (پہلا ایڈیشن) ، ن : ہالٹ اینڈ کمپنی ، لنگوسٹ سوسائٹی آف امریکہ ، نیر اقبال کے مطابق ۱۹۶۳ء تک اس کے کئی ایڈیشن شائع ہو چکے ہیں -

۴۸۹ - **ہوئے ، ولیم :** اردو ، س : ۱۹۰۷ء ، م : آکسفورڈ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۹۰ - **ہیرسن ، این :** لشکری ہندوستانی کا مینول ، س : ۱۹۱۱ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : لندن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۹۱ - **ہیگ ، ٹی - ڈبلیو :** اردو کے مطالعے کے اشارے ، س : ۱۸۹۸ء ، م : الہ آباد ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۹۲ - **یوسف ، سید :** تعلیم ہندوستانی ، س ۱۸۹۵ء ، م : مدراس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۹۳ - **ییٹس ، ولیم :** انٹروڈکشن ٹو ہندوستانی ، ص : ۲۲۶ ، س : ۱۸۲۴ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۳۲ء (دوسرا ایڈیشن) ۱۸۴۳ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : بپٹسٹ مشن ، کلکتہ ، اس میں قواعد بھی شامل ہے - بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

۴۹۴ - —— **:** اردو معلم : س : ۱۸۸۲ء (حصہ اول) ۱۸۸۳ء (حصہ دوم) ، م : بمبئی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۹۵ - —— **:** اردو ہمدم : ص : س : بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۹۶ - —— **:** انگریزی ہندوستانی : س : ۱۸۳۷ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۴۹۷ - —— **:** **اورینٹیل انٹرپریٹر :** انگریزی ، اردو ، فارسی میں سکھانے کے لیے - اس کا اردو عنوان "عملی سنہ شرقیہ کا ترجمان" ہے - ضمناً قواعد کا بیان بہ استفادہ مقالہ عطش درانی -

۴۹۸ - ـــــ : بول چال کے جملوں کا مینول (دو حصے) : س : ۱۸۹۶ء ، م : الہ آباد ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۴۹۹ - ـــــ :رومن اردو پرائمر : س : ۱۹۴۱ء ، م : کانپور ۔

۵۰۰ - ـــــ : ہندوستانی انگریزی طالب علم کا مدد گار یا محاورہ جاتی مشقیں : س : ۱۸۲۶ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۰۱ - ـــــ : ہندوستانی بول چال ، س : ۱۸۹۰ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۰۲ - ـــــ : ہندوستانی زبان ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۰۳ - ـــــ : ہندوستانی زبان کی گفتگو ، س : ۶۲-۱۹۶۰ء ، م : تارپور والا ۔

جرمن

۵۰۴ - **برک ، آرٹسٹ :** ہندوستانی میں ہا کاری آوازوں کے بارے میں ، س : ۱۸۵۹ء ، م : وین ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۰۵ - **بروک :** ہندوستانی گرائمر ، ن : ہارٹل بن ، ویانا ، بہ استفادہ اینی میری شمل جرمن کنٹری ، سوشن گودی سٹڈی آف پاکستانی لنگویسٹک آئندہ "اینی میری شمل" کے نام سے تمام حوالے مذکورہ کتاب سے ہی متعلق ہیں ۔

۵۰۶ - **برگمسن ، کارل :** ہند جرمن زبان کی قواعد : س : ۱۹۰۲-۴ء م : آئرس برگ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۰۷ - **پرشنو ، جے۔ڈی :** ہندوستانی زبان کی قواعد : س : ۱۸۵۲ء م : برمن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔ عطش درانی نے اور

ڈاکٹر ابو اللیث صدیقی نے مصنف کا نام ''پرخنو ، جے ۔ دت لو'' لکھا ہے ۔ آخرالذکر کے مطابق اس کتاب کو سرلونیرہ لیھس نے مرتب کیا ۔ دیکھیے مقالہ موصوف ۔

۵۰۸ - **جان جوشوا کیلر :** ہندوستانی زبان ۔ Lingua Hindos tanica س : ۱۷۵۲ء ، حوالہ اینی میری شمل ۔

۵۰۹ - **ڈال ، اے - سی :** ہندوستانی قواعد کی تھیوری اور پریکٹس ، س : ۱۸۱۳ء ، ۱۹۱۰ء ، م : لیزگ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۱۰ - **سیپس ، او :** ہندوستانی بریف ، ن : لیپزگ پین ورلیگ ، ص : ۲۰۳ ، س : ۱۹۴۴ء ، حوالہ : اینی میری شمل ۔

۵۱۱ : **شپرنگر :** انگلش ہندوستانی گرامر : ت : ۱۸۴۵ء ، حوالہ : اینی میری شمل ۔

۵۱۲ - **شپرنگر :** ہندوستانی گرامر : س : ۱۸۶۳ء ، م : لاہور ، حوالہ : اینی میری شمل ۔

۵۱۳ - **شلزے ، بنجمن :** Die Schultzi Grammatica Hin-dostanica ، ت: ۱۷۴۱ء ، مدراس، ن : اورنٹیل انسٹیٹیوٹ، لپزگ ، س : ۱۷۴۵ء ، ہال سیکسنی ، حوالہ : اینی میری شمل ، اشاعت دیگر : بنام : Psalterium Davidis in Linguam Indostanicam ، مرتب کالنبرگ ، جے - ایچ ، س : ۱۷۴۷ء ، ن : ٹائپوگرافک اورنٹیل السٹیٹیوٹ ، لپزگ ۔

۵۱۴ - **شلز ایم :** ہندوستانی زبان کے قواعد ، س: ۱۸۹۴ء ، م : لپزگ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

روسی

۵۱۵ - **اگریل ، س :** صورت اور کام کا طریقہ ، س : ۱۹۶۲ء ، م : ماسکو ، افعال کی تفصیلات کے مسائل کے موضوع پر - بہ استفادہ تصنیف ، سونیا چرنیکووا -

۵۱۶ - **الدرو نوف ، م :** آج کل کی تامیل زبان میں افعال کے شخصی صیغے مقالہ مشمولہ ''ہندوستان کی زبانیں'' ۱۹۶۱ء ، ماسکو، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۵۱۷ - **بارانیکوف ، الف :** نئی ہندوستانی زبانوں میں گردان اور تجزیہ، مقالہ مشمولہ ''مشرق انسٹی ٹیوٹ کے سائنسی نوٹ'' نمبر ۹۸ شمارہ : ۱۹۳۹ء ، لینن گراڈ - بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۵۱۸ - **بارانیکوف ، الف :** نئی ہندوستانی زبانوں میں ہم معنی الفاظ کی تکرار ، مقالہ مشمولہ ''سوویٹ سائنس اکادمی کے ایشیائی میوزیم سے متعلق علم شرقیات کے ماہرین کے نوٹس'' جلد ۳، شمارہ ۲ ، ۱۹۲۸ء ، لینن گراڈ - بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۵۱۹ - **بارانیکوف ، الف :** ہندوستانی، س : ۱۹۳۴ء ، م : لینن گراڈ ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۵۲۰ - **بارانیکوف ، الف :** ہندوستانی کی مختصر قواعد (پہلا حصہ) ، س : ۱۹۲۶ء ، م : لینن گراڈ ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۵۲۱ - **بارانیکوف ، الف :** ہندوستانی کے مرکب افعال اور ان کے مترادف روسی الفاظ ، مقالہ مشمولہ : زبان اور ادب ، جلد ۲ ، شمارہ ۱ ، ۱۹۲۷ء ، لینن گراڈ ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

۵۲۲ - **بارانیکوف ،الف :** و بارانیکوف پ : ہندوستانی قواعد ، س : ۱۹۵۶ء ، م : ماسکو : بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۲۳ - **بیس کرودنی ، و :** مختصر قواعد : س : ۱۹۵۱ء ، م : ماسکو ، مختصر قواعد ۔ بہ طور ''اردو - روسی'' لغت کا ضمیمہ ۔ بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۲۴ - **بیس کردونی ، و :** ہندی کے افعال کے مادوں کے ''رہنما سے تال میل کے بارے میں مقالہ مشمولہ'' لینن گراڈ یونیورسٹی کے سائنسی نوٹ'' نمبر ۲۷۹ ، شمارہ ۹، ۱۹۶۰ء م : لینن گراڈ ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۲۵ - **بیکوا ، اے:** ہندوستانی زبانیں: س: ۱۹۶۱ء، م: ماسکو - اسی نام کی کتاب کا پیش لفظ ۔ بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۲۶ - **پورتسیگر ، و :** زمانے حال کی ہند یورپین بناوٹ کے کام کے طریقوں کے بارے میں مقالہ مشمولہ ''افعال کی صورت کے مسائل'' ۱۹۶۲ء ، ماسکو بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۲۷ - **چیرنیشیف ، و :** جدید ہندی میں اسم سے بنے ہوئے مادہ افعال ، مقالہ مشمولہ ''ہندی زبان کی قواعد کے مسائل'' ۱۹۶۲ء ، ماسکو بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۲۸ - **حبیب وفا ، ایس :** ہندوستانی سکھانے کی کتاب ، س : ۱۹۲۸ء ، م : ماسکو ، بہ استفادہ مقالہ سونیا چرنیکووا ۔

۵۲۹ - **داویدووا ، الف :** ہندوستانی زبان میں افعال بننے کے کچھ مسائل ، مقالہ مشمولہ ''سوویٹ سائنس اکادمی کے مشرق انسٹی ٹیوٹ کے سائنسی نوٹ'' جلد ۱۳ ، ۱۹۵۸ء ، ماسکو بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۰ - **دمشتیس ، ز :** اردو زبان ، س : ۱۹۶۲ء ، م : ماسکو ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۱ - **دشتیس ، ز :** اردو زبان کی قواعد ''روسی اردو لغت'' کا ضمیمہ ، ۱۹۵۹ء ، ماسکو ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۲ - **دیگر نیتکی ، الف :** ہندوستانی یا اردو کی قواعد، س: ۱۸۹۷ء م : سینٹ پیٹرس برگ ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۳ - **فیررینگ ، الف گل :** ہندوستانی قواعد ، س : ۱۸۹۹ء ، م : سینٹ پیٹرس برگ ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۴ - **کتینینا ، ت :** ہندی زبان ، س : ۱۹۶۰ء ، م : ماسکو ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۵ - **لیپیرو فسکی ، و :** ہندی زبان میں ایک نحوی ساخت کے بارے میں مقالہ مشمولہ ''ہندوستانی اور ایرانی علم لسانیات'' ۱۹۶۴ء ، ماسکو ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۶ - **لیپیرو فسکی ، و :** ہندی میں افعال کی احتمالی صورت کی شناخت کا مسئلہ ،مقالہ مشمولہ ''سوویٹ سائنس اکادمی کے ایشیائی قوموں کے انسٹی ٹیوٹ کے مختصر نوٹ'' شمارہ ۶۲ ، ۱۹۶۴ء ، ماسکو ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۷ - **میلیکو فسکایا ، گ :** حقیقی اور صرفی وقت کے تعلق کے بارے میں مقالہ مشمولہ ''علم لسانیات کے مسائل'' نمبر ۵ ، ۱۹۵۶ء ، ماسکو ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۸ - **لیتے برگ ، ک :** دونوں صورتوں اور صرف ایک صورت میں پائے جانے والے کام کے طریقے مقالہ مشمولہ افعال کی صورت کے مسائل'' ۱۹۶۲ء ، ماسکو ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۳۹ - **بگیلو ، ای :** ہندوستانی زبان کی عملی قواعد ، س: ۱۹۰۲ء ، م : ، تاشقند ، بہ استفادہ تصنیف سونیا چرنیکووا ۔

۵۴۰ - **یلو فکوف ، د :** ہندوستانی زبان کے مرکب افعال کے بارے میں مقالہ شمولہ "مشرقی ملکوں کا علم لسانیات ، ۱۹۶۳ء ، ماسکو ، بہ حوالہ تصنیف سونیا چرنیکووا -

عربی

۵۴۱ - **سمیر عبدالحمید ابراہیم ، ڈاکٹر :** القواعد الاساسیہ اللغتہ الاردویہ ، ڈاکٹر سمیر نے یونیورسٹی اورینٹیل کالج سے اردو میں پی ایچ ڈی کیا (۱۹۷۸ء) - شرح ربط کے ساتھ مسلسل اور عام فہم اسلوب میں اردو قواعد ، عربی زبان کے اردو طلبہ کی تعلیم کے لیے یہ کتاب لاہور سے شائع ہوئی - (ہفت روزہ ہماری زبان دہلی ۲۲ جون ۱۹۸۴ء) -

۵۴۲ - **لقمان صدیقی ، شیخ :** قواعد اللغتہ الاردویہ ، شیخ لقمان صدیقی مرشد آبادی نے عربی طلبہ کی اردو تعلیم کی ضرورت کے پیش عربی میں اردو قواعد پر یہ کتاب لکھی جو قاہرہ کی یونیورسٹیوں کے نصاب میں شامل رہی ہے (ہفت روزہ ہماری زبان ، دہلی ۲۲ جون ۱۹۸۴ء) -

فرانسیسی

۵۴۳ - **اوریلس ، ای :** فرانسیسی ہندوستانی مینویل ، س : ۱۸۷۵ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۵۴۴ - **دتاسی ، گارسیں :** مقالہ قواعد اردو ، س : ۱۸۳۸ء ، بہ حوالہ مقدمہ ڈاکٹر ابواللیث صدیقی -

۵۴۵ - **دتاسی ، گارسیں :** ہندوستانی زبان کے مبادیات ، س : ۱۸۲۹ء ، م : پیرس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۵۴۶ - **گارسیں ، دتاسی :** قواعد ہندوستانی زبان کے ابتدائی اصول
اردو زبان کی قواعد ۱۸۲۹ء ، ضمیمہ ۱۸۳۳ء ، یورپ میں
اردو مراکز ۸۳ ، ۸۴ -

۵۴۷ - **دتاسی ، گارسیں :** ہندوستانی زبان کے مبادیات کا ضمیمہ ،
س : ۱۸۳۳ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۶۳ء (دوسرا ایڈیشن)
۱۸۷۸ء (تیسرا ایڈیشن) ، م : پیرس ، بہ استفادہ مقالہ
نیر اقبال -

۵۴۸ - **دتاسی ، گارسیں :** ہندوستانی مینوئیل ، س : ۱۸۳۶ء ،
م : پیرس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۵۴۹ - **دتاسی ، گارسیں :** مینوئیل کی کنجی ، س : ۱۸۳۷ء ،
م : پیرس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۵۵۰ - **کولنٹن آر - ڈی ، سینٹ :** ہندوستانی قواعد ، س : ۱۹۸۰ء ،
م : روٹیں ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۵۵۱ - **میکارتھی - ایل :** ہندوستانی فرانسیسی قواعد ، س : ۱۸۹۵ء ،
م : ور ورنر ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۵۵۲ - **وتسن ، جے :** ہندوستانی زبان کا **مینول** ، س : ۱۸۹۹ء ،
م : پیرس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال -

۵۵۳ - **وتسن ، جے :** ہندوستانی قواعد کے عناصر ، س : ۱۸۸۳ء ،
م : پیرس ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال - ڈاکٹر ابواللیث
صدیقی نے اس کی اشاعت کا سنہ ۱۸۸۲ء لکھا ہے اور
کتاب کا نام اردو قواعد مقدمہ ڈاکٹر صاحب موصوف -

لاطینی

۵۵۴ - **جوشوا کیٹلر ، جون :** لنگوا ہندوستانیکا ، س : ۱۷۱۵ء

(تصنیف) مولوی عبدالحق کے بقول ۱۷۴۳ء میں جوشوا کیٹلر کی جو قواعد شائع ہوئی وہ اس کا ترجمہ تھا ۔ مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی ۔

۵۵۵ - **فرگوسن ، جان :** گرامیٹکا ہندستانیکا ، س : ۱۷۷۸ء (پہلا ایڈیشن) ۱۸۰۴ء (دوسرا ایڈیشن) ، م : روما و لزبن ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۵۶ - **فولکنر ، اے ۔ ای :** گرامیٹکا ہندوستانیکا ، س : ۱۸۸۳ء ، م : نیپولی ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۵۷ - Grammatica Indestanica : a mais vulgar que, se pratica no insperio do Gran Mogal

پرتگالی زبان میں اس ہندوستانی (اردو) کی گرامر جو مغلوں کی سلطنت میں بولی جاتی ہے ۔ مع فہرست الفاظ ۔ کوئی لفظ اور رسم الخط میں نہیں دیا گیا ۔

Rome, 1778

۵۵۸ - **کیگن ، ڈبلیو :** گرامٹیکا لنگوا اندوستانہ ، س : ۱۸۸۳ء ، م : سردھنہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

دیگر زبانیں

(بنگالی ، پرتگالی ، ڈچ ، ہندی ، دکنی)

۵۵۹ - **جوشوا کیٹلر ، جان :** ڈچ زبان میں ہندوستانی قواعد ، س : ۱۶۹۸ء ، م : اسحاق واندر ہور ، لکھنو ، ڈچ زبان میں ہندوستانی قواعد کی نقل ڈچ ایسٹ انڈیا کمپنی کے ایک کلرک نے تیار کی تھی ۔ کتاب کا نام ڈچ زبان میں تھا ۔

بہ حوالہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۶۰ - **چٹرجی ، این ۔ سی :** ہندوستانی اور بنگالی بول چال کا مینول ، س : ۱۹۱۳ء ، م : کلکتہ ، بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۶۱ - **ڈالسن ، ڈی ۔ ایف :** دکنی گریمر ، س : ۱۸۷۸ء ، م : ریاست ستارا ، عطش درانی نے دکنی گریمر کے مصنف کا نام قیاس سے لکھا ہے ۔

۵۶۲ - **سہگل ، مول چند:** سہگل کی ہندوستانی گرامر ، س: ۱۹۳۲ء ، م : شملہ ، ہندی ایڈیشن ۔ بہ استفادہ مقالہ نیر اقبال ۔

۵۶۳ - ـــــ : پرتگیز گرمیٹیکا اندوستان ، س : ۱۸۷۸ء ، م : لزبن (پرتگال) ، مقدمہ خلیل الرحمان داؤدی بہ حوالہ مقدمہ قواعد اردو مولوی عبدالحق ۔

۵۶۴ - **ایوارس ابل : Symphona Since undecin linguarum Orientalium discores exhibita concordia Tramuliea videlicet Granthmicae, Teluguicae, Sam scrutamica Marathicae Balabandicae, Canaricae, Hindostanicae, Cuncanicae, Gutzaratizae and Pegunicae**

اردو رسم الخط میں الفاظ درج نہیں ہیں ۔

Denmark, 1782

N. A. R. 92

۵٦۵ - جان کرسٹاف ایڈلنگ : Mithridates oder allgemeine sprachenkunde met dem vater unser alas Spreachprob in bey nache funfbundert Sprachen und Mundarten Berlin, 1806

جرمن زبان میں

N. A. R. 92

۵٦٦ - Orientalischer & Occidentalischer Sprachmeister, Leipzig 1748 (Contains Urdu alphabets of 30 letters).

حصہ سوم

اردو قواعد پر مضامین

۵۶۷ - **اختر ، محمد یسین :** علم نحو کی ابتدا و ارتقا ، **ثقافت ،** لاہور ، نومبر ۱۹۶۷ء ، ص : ۳۷ -

۵۶۸ - **انجم ، انجمن آرا :** لفظ لغت کی تذکیر و تانیث ، **ہماری زبان ،** علی گڑھ ، یکم جون ۱۹۶۷ء ، ص : ۳ -

۵۶۹ - **انصاری ، ظ :** (لفظ) تو کا استعمال ، ادب لطیف ، **لاہور ،** جنوری ۱۹۶۴ء ، ص : ۱۹ -

۵۷۰ - **اسی ضیائی :** اردو مصادر کی تبویب ، سیارہ ، **لاہور ،** جولائی ۱۹۶۴ء ، ص : ۱۹ -

۵۷۱ - **آمنہ خاتون :** قواعد و املا کی بحث ، اردو نامہ ، کراچی : شمارہ ۷ ، ص : ۵۷ -

۵۷۲ - **آہ ، صفدر :** اردو میں لغت اسم مذکر ہے ، ہماری زبان ، علی گڑھ : ۲۲ جون ۱۹۶۷ء ، ص : ۳ -

۵۷۳ - **بشیر احمد الہ آبادی :** تاریخ علمِ نحو کا ایک ورق ، الرشید، لاہور : ستمبر ، اکتوبر ۱۹۷۶ء ، ص : ۴۳ -

۵۷۴ - **بلخی ، فصیح الدین :** اردو قواعد و لغات کی تدوین ، تہذیب (لکھنؤ) اپریل ۱۹۵۳ء -

۵۷۵ - **عابد حسن قادری :** تحقیق الفاظ ، اردو نامہ ، کراچی : اپریل تا جون ۱۹۶۶ء ، ص : ۵۶ -

۵۷۶ - **حسن ، ایم - اے :** اصول متعلق اعراب ، ہماری زبان ، علی گڑھ : ۸ فروری ۱۹۶۳ء -

۵۷۷ - **حسن پھلپھروی : اصول متعلق اعراب، ہماری زبان ، علی گڑھ : ۵ اپریل ۱۹۶۳ء ، اردو قواعد ، ہماری زبان ، علی گڑھ : یکم جون ۱۹۶۴ء -**

۵۷۸ - **حسن نظامی ، خواجہ :** ہندوستان کی قدیم بولی ، ہندوستانی ادب ، حیدرآباد دکن : اکتوبر، نومبر ۱۹۶۶ء ، ص: ۲۹ -

۵۷۹ - **حفیظ ، ایم - اے :** حرف 'نے' اردو ، دہلی : جنوری ۱۹۴۰ء ، ص : ۸۱ -

۵۸۰ - **حقی ، شان الحق :** اعراب لفظی کا ضابطہ ، اردو نامہ ، کراچی : جولائی ۱۹۷۳ء ، ص : ۵ -

۵۸۱ - **حمید احمد خاں ، پروفیسر :** اردو اور پنجابی کی مشترکہ ترکیبی بنیاد ، ماہ نو، کراچی : جولائی ۱۹۶۴ء ، ص: ۱۲ -

۵۸۲ - **خلیل ، احمد خاں :** اختلافی رموز اوقاف ، قومی زبان ، کراچی : مئی ۱۹۷۹ء ، ص : ۳۰ -

۵۸۳ - **خلیل بیگ ، ڈاکٹر مرزا :** مرکبات عطفی کا اسلوبیاتی تجزیہ (پروفیسر رشید احمد صدیقی کی تصانیف کی روشنی میں) جامعہ ، دہلی : مارچ ۱۹۷۷ء ، ص: ۱۱۹ - اپریل ۱۹۷۷ء ص : ۱۸۰ -

۵۸۴ - **رشید حسن خاں :** رموز اوقاف ، اخبار اردو ، کراچی : اگست ۱۹۸۲ء ، ص : ۱۷ -

۵۸۵ - **سعید شوکت ، ڈاکٹر :** اردو کی صرفی نحوی استواری ، ہمایوں ، دہلی: نومبر ۱۹۶۹ء ، ص : ۵۳ -

۵۸۶ - **سونیا چرنیکووا :** اردو کے صیغے (زمانہ حال) ، قومی زبان ، کراچی : ستمبر ۱۹۷۲ء ، ص : ۱۵ -

۵۸۷ - **سونیا چرنیکووا :** حال ، ماضی اور مستقبل کے موقوف صورت کے صیغے ، صبا ، حیدر آباد دکن : مارچ ۱۹۶۴ء ، ص ۱۵ ، **مستقبل کے صیغے (اردو زبان میں)** کتاب نما ، دہلی : جون ۱۹۶۴ء -

۵۸۸ - **سہیل بخاری :** اردو "تھا" کا ماخذ ، اردو زبان ، سرگودھا : فروری ۱۹۶۶ء ، ص : ۱۱ - الفاظ کا مطالعہ ، اوراق ، لاہور : (شمارہ خاص) ۱۹۱۵ء ، ص : ۲۲۹ -

۵۸۹ - **سہیل بخاری ، ڈاکٹر :** اردو میں دخیل الفاظ ، خیابان ، پشاور: خاص نمبر ۱۹۶۴ء ، ص: ۲۹ - قومی زبان، کراچی: مارچ ، اپریل ۱۹۶۴ء ، ص : ۴۷ - تلفظ اور اشتقاق ، میپ ، کراچی : ۱۹۶۵ء ، ص : ۲۸۸ -

۵۹۰ - **سہیل بخاری :** سکون ادبی کا مسئلہ ، اردو نامہ ، کراچی : اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۳ء -

۵۹۱ - **شادان بلگرامی ، سید اولاد حسین :** تبصرہ برآئین اردو ، اورینٹیل کالج میگزین ، لاہور : مئی ۱۹۲۷ء ، ص : ۴۷ -

۵۹۲ - **شبیر احمد :** اٹھارھویں صدی کے ہندوستان کا لسانی جائزہ ، اخبار اردو ، کراچی ، نومبر ۱۹۸۲ء ، ص : ۸ -

۵۹۳ - **شبیر علی کاظمی ، سید :** براہوی گرامر از ظفر مرزا (پر تبصرہ) قومی زبان ، کراچی : مارچ ۱۹۸۱ء ، ص : ۴۹ -

۵۹۴ - **شبیر علی کاظمی ، سید :** قواعد کلیہ بھاکا[1] ، اردو ، کراچی : جنوری ، اپریل ۱۹۶۰ء ، ص : ۳ -

۵۹۵ - **شگفتہ نسرین :** جامع القواعد ، نئی قدریں ، حیدر آباد (سندھ) : ۱۹۷۹ء نمبر ۵-۶ ، ص : ۴۲ -

۵۹۶ - **شمس ، سید محمد باقر :** اردو میں عطف و اضافت کا مسئلہ ، طلوع افکار ، کراچی : جنوری ۱۹۷۰ء ، ص : ۳۳ -

---

۱ - مرزا خاں ابن فخر الدین محمد کی تصنیف تحفتہ الہند کے چوتھے باب کی دوسری فصل کا ترجمہ -

۵۹۷ - **شوکت سبز واری ، ڈاکٹر :** اردو کے مرکب افعال ، اردو ، کراچی: جنوری ۱۹۶۸ء ، ص : ۴۷ -

۵۹۸ - **شوکت سبز واری ، ڈاکٹر :** اردو میں عطف و اضافت ، طلوع افکار ، کراچی : مارچ ۱۹۷۰ء ، ص : ۳ -

۵۹۹ - **شوکت سبز واری ، ڈاکٹر :** اردو نظام اصوات و علامات ، صحیفہ ، لاہور : شمارہ ۳۰ ، ۱۹۶۳ء -

۶۰۰ - **شوکت سبزواری ، ڈاکٹر :** اشتقاقیات ، اردو نامہ ، کراچی : جنوری تا مارچ ۱۹۶۳ء ، اپریل تا جون ۱۹۶۳ء ، جولائی تا ستمبر ۱۹۶۳ء ، اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۳ء ، اپریل تا جون ۱۹۶۴ء ، جولائی تا ستمبر ۱۹۶۵ء ، ص : ۶۸ ، اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۵ء ، ص : ۷۲ ، جنوری تا مارچ ۱۹۶۶ء ، ص : ۴۶ ، اپریل تا جون ۱۹۶۶ء ، ص : ۵۹ ، جولائی تا ستمبر ۱۹۶۶ء ، ص ۱۰۱ ، اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۶ء ، ص ۸۷ ، جنوری تا مارچ ۱۹۶۸ء ، ص: ۸۹ ، ۱۹۶۹ء ، نمبر ۳۳ ، ص: ۲۰۶ ، جنوری ۱۹۷۲ء ، ص: ۱۱۰-

۶۰۱ - **شوکت سبزواری ، ڈاکٹر :** مداریں مرکبات ، اردو ، کراچی : جنوری ۱۹۶۶ء ، ص: ۷ -

۶۰۲ - **شہید اللہ ، ڈاکٹر محمد :** اردو میں بے جان اسما کی تذکیر و تانیث - لسانیات کی روشنی میں ، اردو ، کراچی : جولائی ۱۹۵۹ء ، ص : ۱۵۷ -

۶۰۳ - **صابر آفاق ، ڈاکٹر :** گوجری کی قواعد ، **قومی زبان** ، کراچی: جنوری ۱۹۸۰ء ، ص : ۹ -

۶۰۴ - **ضیائی ، امان اللہ خان :** 'نے' علامت فاعل ، اردو ، کراچی: جنوری ۱۹۵۲ء ، ص: ۸۸ -

۶۰۵ - **عبدالحق (بابائے اردو) :** مقدمہ قواعد اردو ، مشمولہ مقدمات عبدالحق مرتبہ ڈاکٹر عبادت بریلوی ، اردو مرکز ، لاہور : ۱۹۶۳ء

۶۰۶ - **عبدالقدوس :** فعل ماضی کے اقسام ، اورینٹیل کالج میگزین ، لاہور: مئی تا اگست ۱۹۶۴ء ، ص: ۱۲۳ ، ستمبر ۱۹۶۴ء ص: ۱۲۳ -

۶۰۷ - **عتیق صدیقی :** اصطلاحات زبان و قواعد ، اخبار اردو ، کراچی : اکتوبر ۱۹۸۲ ، ص : ۹ -

۶۰۸ - **عرشی ، امتیاز علی :** قواعد اردو کی ایک غیر معروف کتاب "دستور الفصاحت" از سید احمد علی یکتا ، اردو ، دہلی : جنوری ۱۹۴۲ء ، ص: ۵۹ -

۶۰۹ - **عطا وجدانی :** بابائے اردو اور صرف و نحو ، قومی زبان ، کراچی : اگست ۱۹۶۶ء ، ص : ۱۲۵ -

۶۱۰ - **عطش درانی :** اردو قواعد نویسی اور اہل یورپ ، اردو نامہ ، لاہور : جون ۱۹۸۳ء ، ص : ۵ ، اردو کے یورپی ماہرین لسانیات ، اردو نامہ ، لاہور : اگست ۱۹۸۳ء ، ص : ۱۳ ، اردو نثر اور یورپی اہل قلم ، اردو نامہ ، لاہور : اکتوبر ۱۹۸۳ء ، ص : ۶ -

۶۱۱ - **عنایت اللہ ، ڈاکٹر شیخ :** تبصرہ بر کتاب الموائد فی علم البحر القواعد ، اورینٹیل کالج میگزین ، لاہور : فروری ۱۹۲۶ء ، ص : ۶۲ -

۶۱۲ - **عبدالحق فرید کوٹی :** اردو الفاظ کی تفصیل ، اردو نامہ ، کراچی : جولائی - ستمبر ۱۹۶۶ء ، ص : ۹۱ -

۶۱۳ - **غضنفر ، پروفیسر حبیب اللہ :** تواریخ ابجد ، انجمن ، کراچی : اپریل - مئی ۱۹۷۳ء ، ص : ۱۳ -

۶۱۴ - **غضنفر امروہوی ، پروفیسر :** قواعد اردو کی بحث ، اردو نامہ ، کراچی : اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۵ء ، ص : ۶۷ -

۶۱۵ - **غلام رسول :** اردو کے جدید اعراب اور ان کی اہمیت ، قومی زبان ، کراچی : یکم و ۱۶ ، جون ۱۹۶۳ء -

۶۱۶ - **غلام رسول :** اوقاف ، قومی زبان ، کراچی : جون ۱۹۶۹ء ، ص : ۱۷ -

۶۱۷ - **غلام رسول :** اوقاف ، قومی زبان ، کراچی : جون ۱۹۷۴ء ، ص : ۱۵ -

۶۱۸ - **فراہی ، مولانا حمید الدین :** تحفتہ الاعراب ، میثاق ، لاہور : اگست ۱۹۷۷ء -

۶۱۹ - **قاسمی ، مولوی حافظ عبدالقدوس :** فعل ماضی کے اقسام ، اورینٹیل کالج میگزین ، لاہور : مئی تا اگست ۱۹۶۴ء ، ص: ۱۲۳ -

۶۲۰ - **قدرت نقوی ، سید :** تحقیق الفاظ ، اردو نامہ ، کراچی : اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۲ء ، ص: ۷ -

۶۲۱ - **قدرت نقوی ، سید :** غالب اور مسئلہ تذکیر و تانیث ، قومی زبان ، کراچی : ستمبر تا اکتوبر ۱۹۶۴ء ، ص : ۱۷ ، غالب اور ذال معجم ، صحیفہ ، لاہور : جنوری ۱۹۶۶ء ، ص: ۱۸۴ -

۶۲۲ - **قدرت نقوی ، سید :** متحد الاصل لسانی سرمایا ، اردو نامہ ، کراچی : اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۵ء ، ص : ۵۶ -

۶۲۳ - **قدرت نقوی ، سید :** مولوی عبدالحق اور قواعد اردو ، قومی زبان ، کراچی : اگست ۱۹۸۴ء ، ص : ۹ -

۶۲۴ - **قدرت نقوی ، سید :** ''میں نے لاہور جانا ہے''، **ماہ نو ،** کراچی : مارچ ۱۹۶۳ء -

۶۲۵ - **گریرسن ، جے - اے :** جدید ہند آریائی زبانوں کی بنیادی اور حالیاتی گردانیں ، جرنل بنگال سوسائٹی ۱۸۹۵ء ، ہند آریائی زبانیں ، بلٹن امکول اورینٹیل **اسٹڈیز ،** جلد اول -

۶۲۶ - **گیان چند ، ڈاکٹر :** اردو میں صوتیاتی اصطلاحیں ، **قومی** زبان ، یکم جنوری ۱۹۶۲ء ، ص : ۸۹ -

۶۲۷ - **متین حیدرآبادی :** اردو میں علم ہجا ، **ساقی ، کراچی :** فروری ۱۹۶۳ء -

۶۲۸ - **محمد ایوب قادری ، ڈاکٹر :** اردو قواعد (از شوکت سبزواری) اخبار اردو ، کراچی : ستمبر ۱۹۸۲ء ، ص: ۱۲ -

۶۲۹ - **محمد سلیم ، پروفیسر :** اردو کا نظام اعراب ، **سیارہ ، لاہور :** مارچ ۱۹۶۹ء ، ص : ۳۵ -

۶۳۰ - **محمد سلیم ، پروفیسر سید :** مرکب تفسیری ، **اخبار اردو ،** کراچی : مارچ ۱۹۸۳ء ، ص : ۱۰ -

۶۳۱ - **محمد صدیق :** اردو قواعد کا مسئلہ ، **فکر و خیال ، کراچی :** مئی ، جون ۱۹۶۳ء -

۶۳۲ - **محمد عمر و نور الٰہی :** بہ جواب استفسار **نحوی ، اردو** اورنگ آباد : جولائی ۱۹۲۸ء ، ص : ۴۶۵ -

۶۳۳ - **محمد مصطفیٰ :** مصدر اسم ہے یا فعل ، **ہماری زبان علی گڑھ:** ۱۵ اکتوبر ۱۹۶۲ء -

۶۳۴ - **محمد مصطفیٰ :** نحوی اور لغوی تحقیق ، **ہماری زبان علی گڑھ :** ۸ اکتوبر ۱۹۶۲ء -

۶۳۵ - **محمد یوسف ، ڈاکٹر سید :** نئے تصورات اور دخیل الفاظ ، نگار پاکستان ، کراچی : مارچ ۱۹۶۷ء ، ص : ۳۰ -

۶۳۶ - **محوی صدیقی :** ادبی استفسار (برائے تذکیر و تانیث) اردو ، اورنگ آباد : اپریل ۱۹۲۸ء ، ص : ۲۹۲ -

۶۳۷ - **نارنگ ڈاکٹر گوپی چند :** اردو کے افعال مرکبہ ، دہلی : ۱۹۶۷ء ، نمبر ۱ ، ص: ۷۷ -

۶۳۸ - **نارنگ ، ڈاکٹر گوپی چند :** اردو کے افعال مرکبہ پر ایک نظر ، قومی زبان ، کراچی : اگست ۱۹۷۱ء ، ص : ۵ -

۶۳۹ - **نردگل ، کشن راؤ :** حرف "نے" ، اردو ، دہلی : جنوری ۱۹۴۰ء ، ص : ۸۱ -

۶۴۰ - **نظر ، ڈاکٹر محمد انصار راشد :** حرف "یا" اور مسئلہ تذکیرو تانیث ، قومی زبان ، کراچی : جنوری ۱۹۷۰ء ، ص: ۱۵ -

۶۴۱ - **نعمانی ابن جلیل :** پروفیسر براؤن اور اردو ، ادبی دنیا، لاہور : دسمبر ۱۹۶۵ء ، ص: ۲۲ -

۶۴۲ **نعیم الرحمان ، پروفیسر :** انگریزی الفاظ کی تذکیر و تانیث، اردو ، اورنگ آباد : اپریل ۱۹۲۱ء ، ص : ۱۲۱ -

۶۴۳ - **نیاز فتح پوری :** اردو کے بعض الفاظ کا فارسی ماخذ چٹان ، لاہور : ۲۵ جولائی ۱۹۶۶ء ، ص : ۷ -

۶۴۴ **نیر اقبال ، ڈاکٹر :** بابائے اردو کی قواعد ، قومی زبان ، کراچی : اگست ۱۹۶۹ء ، ص : ۳۹ -

۶۴۵ - **نیر اقبال ، ڈاکٹر :** تالیفات قواعد اردو کی فہرست ، قومی زبان ، کراچی : اگست ۱۹۶۹ء ، ص: ۱۷ -

۶۴۶ - **نیر اقبال :** قواعد زبان ، اردو نامہ ، کراچی : اکتوبر تا دسمبر ۱۹۶۷ء ، ص: ۶۴ -

۶۴۷ - **نیر اقبال : کیرسیم بے بے ڈف[۱] ، ہماری زبان نے ، علی گڑھ :** ۱۵ اکتوبر ۱۹۶۲ء ، اردو ادب ، علی گڑھ : ۷ تا ۳۰ - ۱۹۶۲ء -

۶۴۸ - **وارث سرہندی :** جامع القواعد پر تبصرہ ، فاران ، کراچی : فروری ۱۹۷۶ء ، ص: ۳۱ -

۶۴۹ - **واصف ، حفیظ الرحمان :** زبان اور قواعد ، برہان ، دہلی : اگست ۱۹۷۸ء ، ص : ۱۰۸ -

۶۵۰ - **دامن ، محمد افتخار الدین :** منفرد الحرکت افعال ، اردو نامہ ، کراچی جنوری تا مارچ ۱۹۶۷ء ، ص : ۷ -

۶۵۱ - **وقار احمد رضوی ، پروفیسر :** اردو قواعد (مصنف ڈاکٹر **شوکت سبزواری)** قومی زبان ، کراچی : جولائی ۱۹۸۳ء ، ص : ۲۸ -

---

۱ - ایک سیاح جو ۱۷۸۵ء میں ہندوستان آیا تھا جس نے ۱۸۰۱ء میں اردو زبان کی قواعد پر ایک کتاب لکھی تھی -

اشاریہ

مصنفین/مترجمین

(ب)

(پ)

(ف)

(ق)

(ک)

(ل)

(م)

کتب

(پ)

(ت)

(چ)

(ح)

(خ)

(د)

مقالات و مضامین

